ذاكــرات كفــر سبــت

זוכרות את כַּפר סַבְּת

Remembering kafr Sabt

كتابة وتحرير:
عمر اغبارية

الغلاف الأمامي:
أطلال بيت الطيب السعدي في كفر
سبت، شباط 2011، تصوير عمر اغبارية

الغلاف الخلفي:
خريطة فلسطين قبل النكبة،
إعداد سلمان أبو ستة

تصميم:
محمود ياسين

طباعة:
مطبعة الرسالة – بيت حنينا، القدس

إصدار:
جمعية «زوخروت»
هاتف: 6953155 – 03
فاكس: 6953154 – 03
Zochrot
Ibn Gvirol 61
Tel Aviv Jaffa 64362

כתיבה ועריכה:
עמר אע׳באריה

שער קדמי:
שרידי ביתו של אלטַיִּבּ אלסעדי בכפר סבת.
פברואר 2011. צילם עמר אע׳באריה

שער אחורי:
מפת פלסטין לפני הנכּבה, ערך סלמאן אבו סִתָּה

עזרה בהגהה:
איתן ברונשטיין, תומר גרדי, עמיה גלילי

עיצוב:
מחמוד יאסין

הדפסה:
דפוס אלרסאלה, בית חנינא, י-ם

הפקה:
עמותת זוכרות (ע״ר 580389526)
אבן גבירול 61
ת״א יפו 64362
טל׳ 6953155 - 03
פקס 6953154 - 03

تحية وشكر خاص
إلى لاجئيات ولاجئي كفر سبت
الذين سمحوا لنا بدخول قريتهم.

תודה מיוחדת לפליטות ופליטי
כפר סבת שהרשו לנו להיכנס לכפרם

This booklet is published thanks to the support of the Mennonite Central Committee

آذار - March - מרס
2011

© All rights reserved to those who were expelled from their homes

كفر سبت، 1937، مصور غير معروف

تنسب بعض المصادر، منها كتاب "كي لا ننسى" للمؤرخ وليد الخالدي وموقع "فلسطين في الذاكرة" وباحثون آخرون هذه الصورة الجوية إلى قرية كفر سبت ، إلا أن لاجئي القرية الذين قابلناهم يؤكدون أنها ليست قريتهم. حيث يبدو في الصورة عدد كبير من البيوت الحديثة والمبنية بالأسمنت مع سطوح اسمنتية مستوية، فيما يتذكر لاجئو كفر سبت أن غالبية بيوتهم كانت مبنية من حجر أسود وطين سوى بيت واحد أو اثنين.

כפר סבת , 1937, שם הצלם: לא ידוע.

האתר www.Palestineremememberd.com וההיסטוריון וליד אלחאלדי וחוקרים אחרים מזהים את הכפר שבתצלום ככפר סבת, אלא שפליטי הכפר משוכנעים שזה אינו כפרם. בתצלום מופיעים בתים מודרניים רבים, בנויים בטון עם גגות בטון ישרים, בעוד שפליטי הכפר זוכרים בו רק בית בטון אחד או שניים, והשאר עשויים מאבן ובוץ.

مقدمة

كان قضاء طبرية يتألف عام 1948 من مدينة واحدة هي طبرية عاصمة القضاء، ومن 26 قرية فلسطينية وبعض القبائل البدوية وعدد من المستوطنات اليهودية. تبقى من القرى الفلسطينية ثلاث قرى فقط هي كفر كما وعيلبون والمغار، حيث أدى احتلال القوات الصهيونية لهذه المنطقة إلى تهجير الأغلبية الساحقة من السكان الفلسطينيين، ثم قامت حكومة دولة إسرائيل التي أقيمت للتوّ بمنع هؤلاء السكان من العودة إلى بيوتهم بعد انتهاء المعارك، ثم هدمت قراهم واستولت على أراضيهم.
كان العمل على توثيق تاريخ كفر سبت فرصة قيمة للتعرف على مجموعة مميزة من سكان فلسطين في تلك الفترة، وهم ما اتبع على تسميتهم بالمغاربة، نسبة إلى المغرب العربي في شمال أفريقيا، الذين انتقلوا للسكن في بلاد الشام قبل نحو 150 سنة من بلاد الجزائر فارّين من استعمار فرنسي هناك ليواجهوا احتلالاً إسرائيليا هنا. وساعدتنا كفر سبت، من خلال مهجريها، أن نفهم كيف كانت نظرة السكان العرب في المشرق العربي وسكان الدولة العثمانية بشكل عام إلى فضائهم الكبير والمفتوح الذي لا تقسمه حدود ولا تقطعه حواجز، حيث كان من الممكن تغيير مكان سكنك من الجزائر إلى فلسطين دون أن تشعر أنك سافرت إلى خارج البلاد.
إن المبادرة لتوثيق تاريخ كفر سبت وتنظيم زيارة لموقع القرية جاءت من مهجّري كفر سبت الذين يسكنون داخل دولة إسرائيل، وبالتحديد من أبناء وبنات الجيل الثاني والثالث منهم. وتتقدم زوخروت بالشكر لهم على المبادرة والمساعدة في جمع المعلومات لإثراء هذا الكتيب، الذي سيوزع خلال زيارة مفتوحة تنظمها زوخروت للجمهور العام في موقع القرية للقاء مهجري كفر سبت وللتعلم منهم عن تاريخها والتعرف على معالمها المدمرة ووضع لافتات لإحياء ذكراها.
تهدف جمعية زوخروت (ذاكرات) من هذا التوثيق وترجمته إلى العبرية إلى زيادة الوعي لدى الجمهور عامة، والإسرائيلي خاصة، لتاريخ النكبة الفلسطينية وقضية اللاجئين الفلسطينيين، وتطالب دولة إسرائيل بالاعتراف وبتحمّل المسؤولية عن دورها في النكبة الفلسطينية.
تعمل زوخروت من خلال هذا المشروع وغيره من المشاريع والدراسات إلى إقحام قضية اللاجئين الفلسطينيين في الخطاب الجماهيري العام وتخوض فيه على محورين، الأول هو المطالبة بالاعتراف بحق اللاجئين بالعودة إلى ديارهم والثاني هو التفكير والتخطيط لكيفية تطبيق العودة.

"ذاكرات كفر سبت" هو الكتيب رقم 43 في سلسلة الكتيبات التي تصدرها "زوخروت" عن القرى والبلدات المنكوبة في هذه البلاد، وقد صدر قبله كتيبات عن المواقع التالية: القبو، عيلبون، إقرث، كفر بِرعِم، المنشية – يافا، الغبَيَات، العراقيب، كفر عنان، الدامون، مسكة، السُّميرية، سمسم، الراس الأحمر، عين كارم، عجور، كويكات، أم برج، خربة اللوز، الشيخ مونّس، المالحة، العجمي في يافا، عمواس يالو وبيت نوبا، حطين، الكفرين، الشجرة، ترشيحا، بئر السبع، جليل، اللجون، سحماتا، الجولان، اسدود والمجدل، خربة جلمة، الرملة، اللد، عكا، حيفا، عين المنسي، الحرم (سيدنا علي)، عين غزال، لفتا ودير ياسين.

زوخروت (ذاكرات)
آذار 2011

הקדמה

עד 1948, היו במחוז טבריה 26 כפרים פלסטינים, אחד מהם היה כפר סבת. היו גם מספר שבטים בדוים, מספר יישובים יהודים ועיר אחת היא טבריה בירת המחוז. רק שלושה כפרים פלסטינים נשארו במקומם: כפר כמא, עילבון ואלמע׳אר. תושבי עילבון גורשו אף הם והוחזרו אחרי לחץ בינלאומי. הכוחות הציוניים כבשו את האזור וגירשו את רובה הגדול של האוכלוסיה הערבית במחוז. מדינת ישראל מנעה גם אחרי תום המלחמה את שובם של הפליטים הפלסטינים. בשלב מאוחר יותר הרסה המדינה את הכפרים והבתים הפלסטיניים והשתלטה על אדמות הפליטים.

תיעוד ההיסטוריה של כפר סבת, נותנת הזדמנות טובה להכיר את ההיסטוריה של קהילה מיוחדת במינה שגרה בפלסטין, היא קהילת המוגרבים, שבאה מארצות המגרב הערבי בצפון אפריקה. לפלסטין הם הגרו מאלג׳יריה והתיישבו בארץ אלשאם (כך נקרא בערבית האזור שכלל את סוריה, לבנון, פלסטין וירדן) לפני כ-150 שנה. הם ביקשו להתרחק מהכובש הצרפתי באלג׳יריה, ולא יכלו לדעת שייתקלו בארץ בכובש ישראלי.
כפר סבת, דרך המחקר אודותיו והראיונות עם פליטיו, יכול ללמד איך תפסו התושבים בעולם הערבי ובמדינה העת׳מאנית בכלל, את המרחב שלהם. מרחב גדול ופתוח, ללא גבולות או מחסומים, שהיה אפשר לשנות בו מקום מגורים מאלג׳יריה לפלסטין מבלי להרגיש שעברת מארץ אחת לאחרת.
היוזמה לתיעוד כפר סבת וארגון סיור לאתר הכפר יצאה מעקורי הכפר, ליתר דיוק מבני ובנות הדור השני והשלישי של העקורים. זוכרות מעריכה את היוזמה ומודה לעקורים על העזרה באיסוף המידע על הכפר. חוברת זו שכוללת ראיונות, מסמכים, מפות, תמונות ומידע על הכפר תופץ במהלך סיור פתוח לקהל הרחב שמארגנת זוכרות באתר הכפר עם עקוריו כדי ללמוד על ההיסטוריה של הכפר, לסייר בין בתיו ההרוסים ולהציב שלטים שיציינו את שם הכפר וילמדו על חלק מאתריו החשובים.
זוכרות מבקשת, דרך תיעוד ההיסטוריה של הכפר הזה, ותרגום החומר לעברית, להגביר את המודעות של הציבור בכלל ושל הישראלי בפרט, לנושא הנכבה הפלסטינית

ולסוגיית הפליטים הפלסטינים. זוכרות גם קוראת למדינת ישראל להכיר בחלקה בנכבה הפלסטינית ולקחת אחריות עליו. זוכרות שואפת לקדם שיח ציבורי בנושא שיבת הפליטים ולפתח אותו בשני צירים, האחד הוא קריאה להכרה בזכות השיבה והשני הוא חשיבה על אפשרויות ודרכים ליישום השיבה בפועל.

"זוכרות את כַּפְר סַבְּת" היא החוברת ה-43 בסדרת החוברות שעמותת זוכרות מפיקה לתיעוד המקומות הפלסטינים שנכבשו וחוו את הנכּבּה מאז 1948. קדמו לה חוברות על המקומות האלה: אלקַבּוּ, עילבּוּן, אִקרִת׳, כֻּפְר בִּרעִם, אלמנשיה - יאפא, אלעֻ׳בַּיָּאת, אלעראקיבּ, כַּפר עִנאן, אלדאמוּן, מִסְכָּה, אלסֻמַּיְרִיָּה, סִמְסִם, אלראס אלאחמר, עין כּארם, עג׳ור, כּויכּאת, ח׳רבת אם בֻּרג׳, ח׳רבת אללוז, אלשיח׳ מֻוַנִּס, אלמאלחה, אלעג׳מי ביאפא, עִמְוָאס יָאלוּ ובּית נוּבּא, חִטִּין, אלכַּפְרֵין, אלשַג׳רָה, תרשיחא, בִּאְר אלסַבְּע, גְ׳לִיל, אללַג׳וּן, סֻחמאתא, אלג׳וּלאן, אסְדוּד ואלמַגְ׳דַל, חִ׳רבּת גַ׳לַמה, אלרַמלה, אללִּד, עכּא, חַיפא, עין אלמַנְסי, אלחַרַם [סידנא עלי], עין עַ׳זאל, לִפְּתא ודיר יאסין.

זוכרות

מרס 2011

قبر في مقبرة كفر سبت التي أصبحت مرعى لأبقار المستوطنين

קבר בכפר סבת, שטח בית הקברות משמש מרעה לבקר היישובים היהודיים

كفر سبت

قرية عربية في الجليل الشرقي الأسفل، ترتفع 225 متراً عن سطح البحر وتقع على بعد 11 كلم جنوب غرب مدينة طبرية. احتلتها إسرائيل عام 1948 وهجّرت كل سكانها ثم هدمت لاحقاً كل مبانيها.
كانت القرية تقع على تلة منخفضة تشرف على واد من جهة الشمال [وادي الفجّاس]، ويحيط بها سهل متدرج الانحدار من باقي الجهات. كانت تربطها قبل النكبة طرق ترابية بالقرى المجاورة: لوبيا من جهة الشمال والشجرة من الغرب وكفر كما – وهي كانت أقرب قرية لها – من الجنوب، وما زالت كفر كما موجودة حتى اليوم. وكانت كفر سبت ترتبط كذلك بالطريق العام الواصل بين طبرية والناصرة.
يبدو أن كفرسبت كانت مأهولة منذ العهد الكنعاني (3000 – 1200ق.م) وكان اسمها شبتان، وعرفت أيام الحكم الروماني (من سنة 63 ق.م حتى 324 م) باسم كفار شبتاي وكانت تابعة لقضاء طبرية، وذكرها الجغرافي العربي محمد بن أحمد المقدسي[1] (توفي عام 990 م) في كتابه "أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم" من جملة قرى قيسارية وقال إنها كانت قرية آهلة وبها مسجد في شارعها العام. وذُكرت كذلك في كتاب "معجم البلدان" لياقوت الحموي (توفي عام 1225م) على أنها قرية تقع قرب طبرية. عرفها الصليبيون (1099 م – 1260 م) بلسم كفرست (Kafarsset). وقد ذكرت كفر سبت في كتب ابن قدامة المقدسي[2] (1147 – 1223 م)، عالم عربي وجندي في جيش صلاح الدين، حيث كتب في تدوينه لمجريات المعارك ضد الصليبيين، أنه في يوم الثلاثاء 30 حزيران 1187 وصل صلاح الدين الأيوبي، خلال تحضيره للمعركة مع الصليبيين، إلى كفر سبت، وبقي فيها يومان، وغادرها في 2 تموز 1187.
في سنة 1569 م كانت من قرى ناحية طبرية (لواء صفد) وكان عدد سكانها 160 نسمة، وكانت تدفع الضرائب على عدد من الغلال كالقمح والشعير والقطن، وعلى الماعز وخلايا النحل. وقد ظهرت في خريطة جاكوتان الفرنسي (1799 م) باسم كفر الست، وفي أواخر القرن التاسع عشر كانت قرية مبنية بالحجارة ومحاطة بالأراضي الزراعية المستوية، وعدد سكانها 300 نسمة تقريباً. في سنة 1931 بلغ عدد سكان القرية 340 نسمة بما فيهم سكان قبيلة عرب المشارقة الذين سكنوا في مضاربهم على أراضي كفر سبت، وسكن أهالي القرية في حوالي 71 بيتاً من حجر وطين وأسمنت. جاء في

كتاب «كي لا ننسى» أن أراضي كفر سبت بلغت عام 1944 ما مجموعه 9850 دونماً، منها 4295 دونماً للسكان العرب و 5110 دونمات كانت ملكاً لليهود. وكانت كل الأراضي تقريباً في تلك السنة مزروعة بالحبوب وكانت منها 7 دونمات فقط بساتين مروية لقرية كفر سبت العربية.

نشرت سلطة الاثار الإسرائيلية على موقعها الألكتروني تقريراً عن أعمال حفريات تمّت في منطقة كفر سبت في شهر آب من سنة 2001، جاء فيه أن القرية بنيت على أطلال أثرية تنسب إلى قرية شبتاي أو شوبتي المذكورة بالتلمود. وأسفرت الحفريات عن العثور على قطع فخارية ومعدنية تعود إلى فترات تاريخية متعددة هي البرونزية القديمة (3300 ق.م – 1200 ق.م)، والرومانية والبيزنطية والمملوكية والعثمانية.

وقد عثر بالمكان على تسع قطع نقدية تعود إلى الفترات التالية: قطعة من القرن الرابع الميلادي (رومانية)، قطعتان من القرنين 9–8 للميلاد (عباسية)، قطعة تعود إلى 1360 – 1363م (مملوكية)، قطعة من سنوات 1498–1496م (مملوكية)، 3 قطع من القرنين 14 – 15م (مملوكية)، وقطعة من القرنين 17–16م (عثمانية).

كانت القرية، في آخر عهدها، مبنية على شكل مستطيل يمتد من الشرق إلى الغرب. وكانت منازلها المتراصة مبنية بغالبيتها من حجارة البازلت السوداء والطين، وقد بني بيت واحد على الأقل، هو بيت زعيم القرية الطيب السعدي، بالأسمنت والحديد، وكان الطابق الأول منه يستعمل كمضافة، والطابق الثاني للسكن. وكان بكفر سبت مسجد مع قناطر بني بحجارة سوداء وحجارة بيضاء. لم يكن بالقرية مدرسة، وكانت مدرسة كفر كما مشتركة للقريتين. اعتمد سكان

إيلانيه (سجرة) كما تظهر من كفر سبت

אילניה (סג'רה) כפי שהיא נראית מכפר סבת - מרס 2011

القرية في معيشتهم على الزراعة وتربية المواشي. كان قرب القرية عينا ماء هما العين السفلى والعين البعيدة. بلغ عدد السكان عام 1944 حوالي 480 نسمة، وعام 1948 بلغ عددهم 557 نسمة يشمل قبيلة المشارقة التي كانت تسكن بجوار القرية.

احتلالها

تقول المصادر الإسرائيلية أن سكان القرية نزحوا عنها في 22 نيسان 1948. إلا أن شهادات لاجئي القرية (أنظر/ي الشهادات في هذا الكتيب) تدل على أن بعض العائلات بقيت في منازلها حتى شهر رمضان/تموز 1948،حيث قامت قوات الهجناه بتطويق كفر سبت ليلاً واحتلالها وطرد السكان القلائل الذين كانوا بها وقتل اثنين منهم. جاء في كتاب "بلادنا فلسطين" أن تاريخ الاحتلال كان يوم 11.7.1948.

لم تكن مواجهات عسكرية أو مقاومة في كفر سبت وقد ذكر تقرير المخابرات الصهيونية (ش.ي) أن: " هذه القرية تقع بين مستعمرات يهودية ومتاخمة لها، لذلك لا معلومات عن مشاركة هذه القرية بالأحداث [المعارك]".

نزح أغلب لاجئي كفر سبت إلى سوريا، وبقي عدد قليل منهم داخل حدود دولة إسرائيل ويسكنون في الناصرة والرينة وكفر كنا وطرعان واللد.

استولت المستعمرات الإسرائيلية المجاورة لكفر سبت: إيلانيه، شارونه، يبنيئل وسدي إيلان، على أراضي القرية وتستغلها للزراعة والمراعي.

يقول المؤرخ الإسرائيلي بني موريس أنه في سنة 1949 صارت أراضي القرية موضع خلاف بين مستعمرتين إسرائيليتين متاخمتين لها في المنطقة: ايلانيه وشارونه، حيث كانت الأولى قد طالبت بالتعويض عن هجمات العرب عليها في الأشهر الأولى من الحرب، فمنحت 350 دونما من أراضي "مدمّرينا" أهالي كفرسبت. لكن مزارعي شارونه استولوا على الأرض وقاموا بحرثها وزرعها، فتدخلت وزارة الزراعة وأمرت مزارعي شارونه بمغادرة الأرض . في سنة 1949أنشأت إسرائيل مستعمرة سدي ايلان الى الغرب من موقع القرية لكن لا على أراضيها.

هدمت السلطات الإسرائيلية كل منازل القرية ومسجدها وتتناثر في الموقع حجارة المنازل، ويستعمل مركز القرية اليوم ومقبرتها المستباحة مرعى للأبقار.

كان سكان كفر سبت الذين هجّروا عام 1948، من عائلتي سيدي عيسى وسيدي عمر أو العميرات، وهم جزائريّو الأصل. حيث وصلت قبائل جزائرية في منتصف القرن التاسع عشر إلى فلسطين وبلاد الشام، بعد هزيمة حركة التمرد الجزائرية ضد الاستعمار الفرنسي بقيادة الأمير عبد القادر الجزائري. وجاء في مقال كتبه د. مصطفى عباسي عن هجرة الجزائريين إلى البلاد، أن كفر سبت أنشئت كما يبدو عام 1870. وقد منحتهم الدولة العثمانية أراضي في كفر سبت وأعفتهم من الضرائب لمدة ثماني سنوات ومن الخدمة العسكرية لمدة عشرين سنة. ويقول المقال أن القرية الصغيرة وبها 300 مواطن كانت مبنية عام 1875 على قمة تلة وكان بها مسجد. لقد أقام الجزائريون عشر قرية في فلسطين، منها أربع في قضاء طبرية هي: كفر سبت، معذر، عولم وشعرة (هجّرت شعرة عام 1927 بعد أن باع أحد الأمراء كل أراضيها وأدى إلى تهجير سكانها)، وخمس قرى في محافظة صفد: ديشوم، ماروس،

مناد عيسى السعدي: هنا كان بيتنا، البيت الذي ولدت فيه وعشت فيه 14 سنة
מנאד עיסא אלסעדי : "כאן בית המשפחה שלי, מאחוריי עמד הבית שבו נולדתי וחייתי עד גיל 14"

عموقة، الحسينية، تليل، وواحدة بمحافظة حيفا هي قرية هوشة. وسكن آخرون في قرى ومدن قائمة مثل صفد وسمخ وطبرية. قام أبناء وأحفاد الأمير عبد القادر الجزائري "بمشاركة" السكان بالأراضي التي منحت لهم، وكانت هذه الشراكة سبباً رئيسياً في سهولة بيع أراض للحركة الصهيونية التي لم تكف عن محاولاتها لشراء أراضي القرى "الجزائرية" من الأمراء منذ نهاية القرن التاسع عشر. بهذه الطريقة تم بيع أكثر من نصف أراضي كفر سبت للشركات والمؤسسات الصهيونية.

1- محمد بن أحمد المقدسي، توفي عام 990م، جغرافي ورحالة عربي، ولد بالقدس، تجول أكثر من 20 سنة في أنحاء الشرق، وكتب كتابه «أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم»، وصف فيه البلاد التي زارها وذكر أسماء المناطق ورسم الخرائط. ويعتبر هذا الكتاب أحد أشهر الموسوعات الجغرافية التي ظهرت في القرن العاشر الميلادي.

2- عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي، (1147 – 1223 م)، ولد ببلدة جمّاعيل (المسماة اليوم جمّاعين)، من أعمال مدينة نابلس في فلسطين. تعلم في دمشق وبغداد. انضم إلى جيش صلاح الدين الأيوبي لتحرير فلسطين من الصليبيين عام 1187 م، وشارك في الكثير من المعارك من ضمنها حطين والقدس وعسقلان وبيروت. توفي وعمره 79 سنة بدمشق. ألف أكثر من 35 كتاباً في شؤون الدين والفلسفة. وقد دوّن مسار صلاح الدين العسكري وذكر قرية كفر سبت.

כַּפְר סַבְּת

הכפר ־ כֶּפְר סַבּת בפי תושביו הערבים - שכן בגליל התחתון המזרחי, כ-11 ק״מ מדרום מערב לטבריה, עד שהכוחות הישראלים כבשו אותו בשנת 1948 והרסו, לאחר מכן, את כל בתיו.

הכפר שכן על גבעה מתונה, השקיף צפונה על ואדי אלפג׳אס (נחל אדמי) והשתלב במישור שמשתפל בהדרגה לשלושת הכיוונים האחרים. לפני הנכּבה, כפר סבת היה מחובר בדרכי עפר עם הכפרים השכנים: לוביא מצפון, אלשג׳רה ממערב וכפְר כַּמָא, הקרוב ביותר ועודנו קיים עד היום, מדרום.

ככל הנראה, במקום הזה התקיים הכפר הכנעני שבתן, שנודע בשם כפר שבתאי בתקופה הרומית. כפר סבת הוזכר לראשונה ע״י הגיאוגרף הערבי אלמַקדִסי[1] (מת ב-990 לספירה) ככפר מיושב ובו מסגד לצד הדרך הראשית. הגיאוגרף הערבי יאקות אלחמוי (מת ב-1225 לספירה) הזכיר גם הוא בספרו ״מֻעגַ׳ם אלבֻּלדאן״ (קטלוג היישובים) את כפר סבת ש״ליד טבריה״. בפי הצלבנים (1099 ־ 1260 לספירה) כונה המקום כָּפַרְסֶת. המחבר הערבי, אבן קֻדאמה אלמקדסי[2] (1147 ־ 1223 לספירה), שהיה גם חייל בצבאו של סלאח אלדין, והשתתף במסע שחרור פלסטין מהצלבנים, ציין ביומן מלחמה שכתב כי סלאח אלדין הגיע לכפר סבת ביום שלישי ה-30 ביוני 1187 ועזב אותו ב-2 ביולי. בשנת 1596, בתקופה העת׳מאנית, חיו בכפר 160 תושבים ושילמו מסים על יבולי החיטה, השעורה והכותנה שלהם וכן על עזים וכוורות דבורים. במפה של ז׳קוטן הצרפתי משנת 1799 לספירה הופיע הכפר בשם כַּפְר א-סֶת.

בסוף המאה ה-19 חיו בכפר סבת כ-300 תושבים. הם גרו בבתי אבן ובוץ

וכפרם היה מוקף באדמה חקלאית מישורית. על אדמות הכפר גרו גם בני השבט הבדוי עַרַבּ אלמַשַארִקַה, שחיו באוהלים. חורבת אֻם אלעַלַק שכנה בסמוך והיתה חלק מהכפר. ב-1931 נמנו בכפר סבת, באֻם אלעלק ובערב אלמשארקה 340 תושבים, שהתגוררו ב-71 בתים צפופים שנבנו מאבן, בוץ ומלט. ב-1944-45 חיו בכפר 480 תושבים, ושטחו עמד על 9,850 דונם, שלמעלה ממחציתם נרכשו בידי יהודים. בשנה זו רב אדמותיהם של התושבים הערבים היו זרועות קטניות, מלבד 7 דונמים שהיו בוסתנים מושקים.

באתר האנטרנט של רשות העתיקות הישראלית מופיע דו״ח על חפירות ארכאולוגיות שנערכו בכפר סבת בחודש אוגוסט 2001. מהדו״ח עולה כי הכפר נבנה על שרידים עתיקים המזוהים ככפר שבתאי או כפר שובתי הנזכר במקורות התלמודיים. נמצאו במקום שברי כלי חרס משתי תקופות עיקריות: תקופת הברונזה הקדומה והתקופות הממלוכית־עות׳מאנית. כן נתגלו שברי כלי חרס אחדים מתקופות הברונזה התיכונה, הרומית והביזנטית. נמצאו תשע מטבעות: אחת מהמאה הרביעית לספירה (רומי), מהמאה השמינית לספירה (עבאסי ערבי), מהמאה השמינית ־ תשיעית (עבאסי ערבי), מהשנים 1360 ־ 1363 לספ׳ (ממלוכי), משנת 1496-1498 לספ׳ (ממלוכי), שלוש מהמאה ה-14-15 לספ׳ (ממלוכית), ומטבע אחת מהמאה ה-16-17 לספ׳ (עות׳מאני).

הכפר היה בנוי בצורה מלבנית צרה וארוכה, בכיוון מזרח מערב, ותושביו התפרנסו מגידול דגנים וחיות- משק. בתי הכפר היו בנויים מאבן בזלת ובוץ. בית אחד לפחות היה בנוי מבטון וברזל ושרידיו קיימים במקום, זה היה ביתו של מנהיג הכפר אלטַיִּבּ אלסעדי. הקומה הראשונה שלו שימשה כבית אירוח פתוח והקומה השנייה כיחידת דיור. בכפר היה מסגד עם קשתות שנבנה באבני בזלת בשילוב אבנים לבנות מסותתות. לא היה בית ספר בכפר וילדיו למדו בכפר השכן כפר כמא. ליד הכפר היו שני מעיינות, אלעין אלסֻפּלא [המעיין התחתי או הנמוך], שהיה קרוב לכפר מכיוון צפון מזרח, ואלעין אלבעידה [המעיין הרחוק] מזרחית לכפר. מספר תושבי הכפר בשנת 1948 היה 557 תושבים, כולל השבט הבדוי ערבּ אלמשארקה.

כיבוש הכפר

המקורות הישראלים מספרים על נטישת הכפר ב 22 באפריל 1948 בעקבות כיבוש העיר טבריה. אך משיחות עם פליטים מהכפר (ראו עדויות בהמשך), עולה שרוב תושבי הכפר נטשוהו בחודשים אפריל ומאי, אבל מעט תושבים נשארו בכפרם עד שנכבש בקיץ 1948. הם זוכרים שהיו בחודש צום הרמדאן, שהיה בשנת 1948 בחודש יולי. הכוחות היהודיים נכנסו לכפר לפנות בוקר וכבשו אותו. הם הרגו שני תושבים והאזרחים האחרים ברחו, רובם לכיוון לוביא. בספר ״בִּלאדֻנא פלסטין״ נכתב שהכפר נכבש ביום 11.7.1948 לא היו קרבות בכפר סבת בעת כיבושו או לפני כן. דו״ח של ״שירות הידיעות״ של ההגנה, מסביר ש״הכפר הזה נמצא בין מושבות יהודיות וסמוך להן, על כן לא ידוע שהכפר הזה השתתף בפעולות במאורעות״.

רוב פליטי כפר סבּת עברו לסוריה, אך כמה משפחות נותרו בתוך גבולות מדינת ישראל וגרות היום בנצרת, כפר כּנא, אלרינה, טרעאן ולד. היישובים היהודיים הקרובים לכפר סבת, אילניה, שרונה, יבנאל ושדה אילן, השתלטו על אדמות הכפר, ומשתמשים בהן לחקלאות ולמרעה.

ההיסטוריון הישראלי בני מורס מציין שסכסוך התגלע על אדמות כפר סבת בין המושבה אילניה (סג׳רה) ובין מושב שרונה. לדבריו, אילניה הייתה נתונה במצור בחודשי

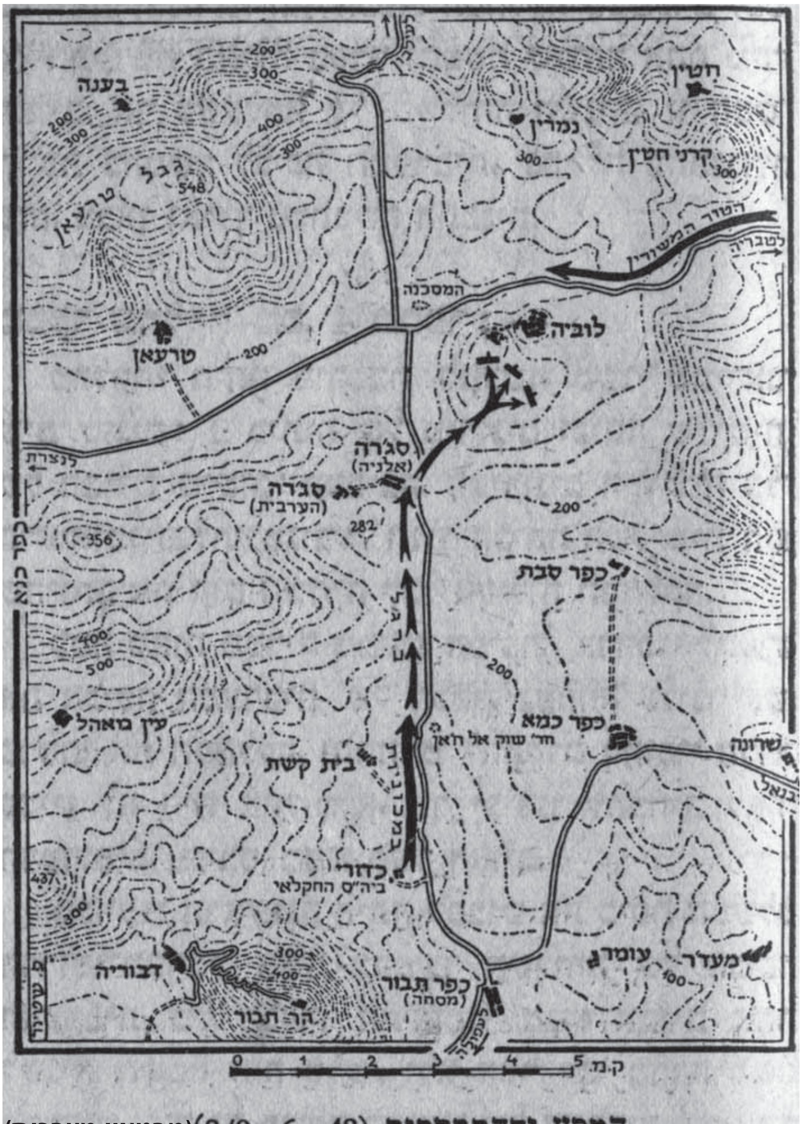

המסע וההתפרסות (48—6—8/9)(מבטאון מערכות)

המלחמה הראשונים וחלק מבתיה נפגעו במהלכם. עתה הוקצו לה, בתור פיצוי, 350 דונם מאדמת כפר סבת, "מחריבינו", אבל "מתיישבי שרונה על דעת עצמם עלו וחרשו וזרעו את השטח הזה. היישוב שרונה גילה צרות עין מעציבה מאוד ותפס בכח שטח שנמסר לנו", כך מוריס מצטט ממכתבו של שמואל צימרמן ממועצת המושבה סג׳רה למשרד החקלאות בדצמבר 1948. משרד החקלאות הישראלי התערב והורה לאיכרי שרונה לפנות את האדמה. בשנת 1949 הוקם המושב שדה אילן מערבית לכפר סבת אך לא על אדמותיו.

השלטונות הישראלים הרסו לחלוטין את כל מבני הכפר, כולל המסגד. כיום פזורות במקום ערימות אבני הבתים. מרכז הכפר ובית הקברות שלו מוקפים בגדר תיל ומשמשים שטח מרעה לפרות.

התושבים הערבים של כפר סבת שנאלצו לנטוש את כפרם ב-1948, השתייכו ברובם לשתי משפחות גדולות: סידי עיסא וסידי עֻמר או אלעמיראת, כפי שנקראו אחר כך. שתי משפחות אלו הן במקור מאלג׳יריה, ולכן תושבי הכפר ־ ועוד קהילה דומה בגליל - מכונים מוגרבים. הם הגיעו לאזור פלסטין וסוריה באמצע המאה התשע עשרה, עם מנהיגם עבד אלקאדר אלג׳זאאִרי, ראש תנועת המורדים האלג׳יראיים נגד הכיבוש הצרפתי שם. לאחר כניעתו, הורשה לעבד אלקאדר, בשנת 1852, לצאת מאלג׳יריה והוא בחר להתגורר בדמשק. שבטים שהגיעו בעקבותיו השתקעו בפלסטין וסוריה. במאמרו "הקהילה האלג׳יראית בגליל משלהי השלטון העות׳מני עד שנת 1948" מספר ד״ר מסטפא עבאסי, שכפר סבת החדש, נוסד ככל הנראה בשנת 1870. המדינה העת׳מאנית העניקה

למתיישבים החדשים אדמות בכפר סבת וכדי להקל עליהם פטרה אותם ממסים במשך שמונה שנים ומשירות צבאי במשך עשרים שנה. המאמר מציין שבשנת 1875 עמד כפר סבת על הגבעה וחיו בו 300 תושבים והיה בו מסגד.
האלג׳יראים הקימו עשרה כפרים בפלסטין: ארבעה במחוז טבריה הם כפר סבת, מעד׳ר, עולם ושעארה; חמישה במחוז ספד (צפת) הם דישום, מארוס, עמוקה, אלחסיניה ותליל; כפר אחד במחוז חיפא הוא כפר הושה. אלג׳יראים אחרים התגוררו בספד, טבריה וסמח׳.
באשר לדפוסי הבעלות על הקרקע, עבאסי גורס כי למרות שזו ניתנה למהגרים עצמם, הצליחו אחדים מהאמירים, צאצאי עבד אלקאדר, להשתלט על חלקים נרחבים ממנה והפכו לשותפים בבעלות עליה.

האמירים ניצלו את תלותם של המהגרים בהם בתחילת התקופה בה התיישבו במקום והצליחו לנשלם מחלק מאדמותיהם. תופעה זו בלטה במיוחד בכפרים שבנפת טבריה. בתקופת המנדט, כשהביקוש של התנועה הציונית לקרקע גבר ומחיריה עלו, מכרו האמירים את חלקם בקרקעות ופגעו בכך פגיעה קשה במהגרים. הם אף הביאו, לדברי עבאסי, לעקירת כפר אחד, שעארה, כבר בשנת 1927.
כך, רכשו היהודים 5110 דונם בכפר סבת מתוך 9850 שהיו ברשות התושבים.

1- מחמד בן אחמד אלמקדסי (מת ב 990 לספירה)- גיאוגרף ערבי, נולד בירושלים, סייר ברחבי העולם הערבי והמוסלמי יותר מעשרים שנה. חיבר את הספר המפורסם ״אַחְסַן אלתַקָאסִים פ׳י מַעְרִפַת אלאַקָאלִים״ (המיון הטוב ביותר להכרת המחוזות), בו הוא תיאר את המקומות שביקר בהם, ציין שמות יישובים ושרטט מפות. ספר זה נחשב כאחד החשובים בספרי הגיאוגרפיה של המאה העשירית.

2- עבד אללה בן אחמד בן מחמד בן קֻדאמה אלמַקְדִסי - חי מ 1147 ־ עד 1223 לספירה, נולד בג׳מאעיל (היום ג׳מאעין) ליד שכם. למד בדמשק ובגדאד. הצטרף לצבאו של סלאח אלדין אלאיובי שיצא להילחם בצלבנים בפלסטין בשנת 1187 לספירה. בן קֻדאמה אלמַקְדִסי השתתף בקרבות נגד הצלבנים בחטין, ירושלים, עסקלאן ובירות. הוא נפטר בגיל 79 בדמשק. חיבר יותר מ 35 ספרים בתחומי הדת והפילוסופיה. הוא גם תיעד את מסעו של סלאח אלדין, ודיווח בין השאר על כניסת סלאח אלדין לכפר סבת.

مصادر – **מקורות**

- www.hadashot-esi.org.il
- www.ynet.co.il
- www.snunit.k12.il
- www.Zochrot.org
- www.nakba-online.tripod.com
- www.agenda.nana10.co.il
- Salman Abu Sitta, The Palestinian Nakba 1948, 2000
- Walid Khalidi, All that Remains, 1990
- בני מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947-1949, תל אביב, 1991.
- מסטפא עבאסי, הקהילה האלג׳יראית בגליל משלהי השלטון העות׳מני עד שנת 1948, (מאמר), 2003
- ראיונות וביקור בשטח הכפר.
- مصطفى مراد الدباغ، بلادنا فلسطين، 2002.
- وليد الخالدي، كي لا ننسى، بيروت، 1997
- الموسوعة الفلسطينية، دمشق، 1984
- مقابلات شخصية وزيارات ميدانية

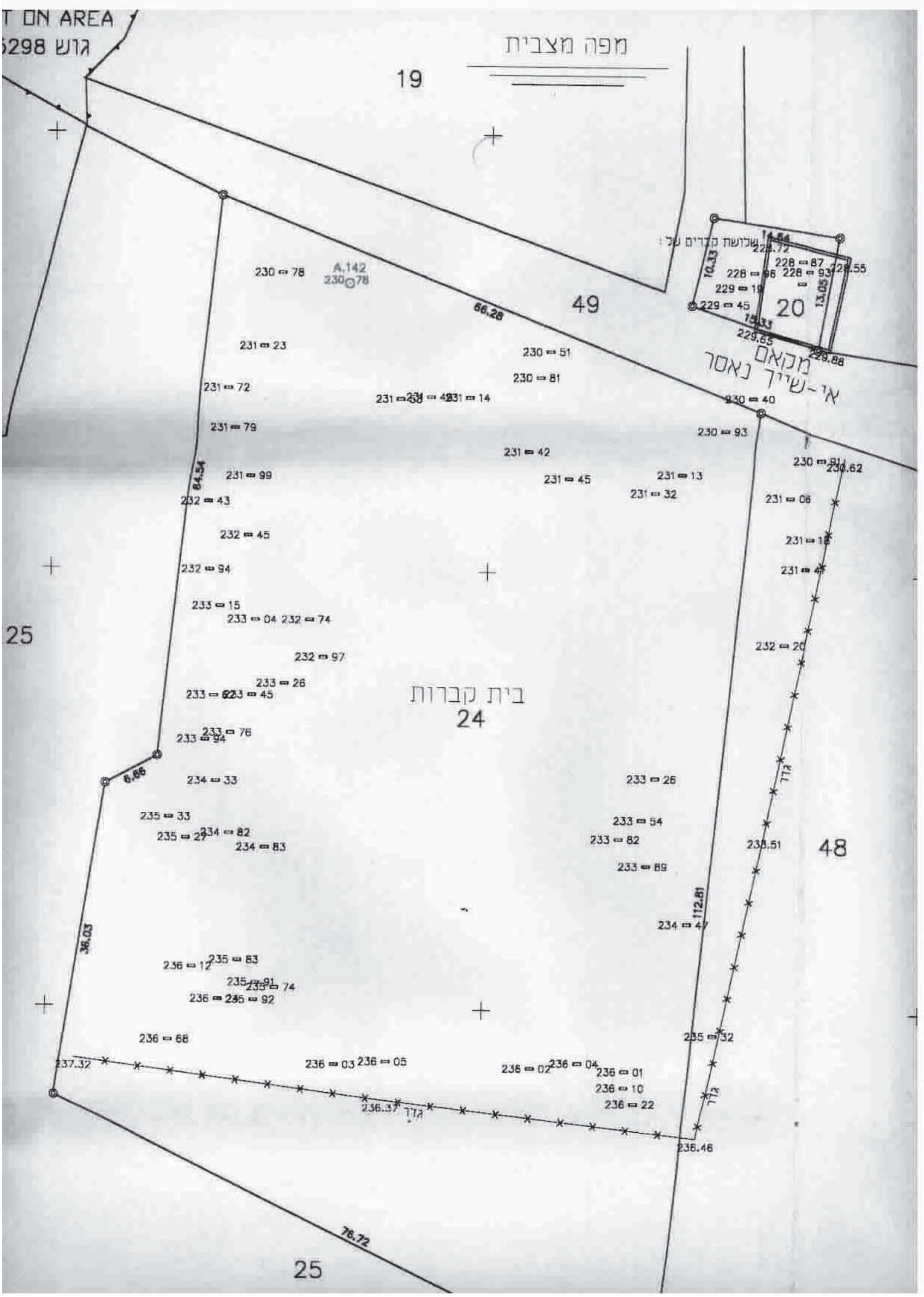

تخطيط هندسي لمسطح المقبرة في كفر سبت أعده مساح مختص عام 2001

מפה מצבית לבית הקברות בכפר סבת, הוכנה ב 2001

شهادة

محمود صالح عبد القادر عيسى (93 سنة)

ولد عام 1919م في كفر سبت

أجري اللقاء في منزله بالناصرة

شباط 2011

كان عمري حوالي 30 سنة، كنت متزوج وعندي من الأولاد أربعة، محمد وثريّا وزهـيَّة و وفتحية. أنا تجوزت وعمري 21–20 سنة. البلد كانت حوالي 400 نفر. سكن فيها حمولتين، أولاد عيسى والعميرات. وكان عدد قليل من عائلات أخرى. عرب المشارقة كانوا بدو ساكنين على أرض كفر سبت، سكنوا بمنطقة أم العلق، قرب عين أم العلق. العلق كان حشرة تلزق بالعين. أهل كفر سبت كانوا فلاحين. ما كان حارات منفصلة بالبلد ولكن بالحارة الغربية سكنوا أولاد عيسى، والعميرات بالجهة الشرقية، لكن كنا متلاصقين. العيلتين مغاربة. أجو من الجزائر. تاريخ البلد بيرجع للأمير عبد القادر الجزائري، طردوه الفرنسية من الجزائر، فأعطته حكومة تركيا يسكن بالبلاد. الفرنسية طمعوا بالجزائر واحتلوها. أهل الجزائر حاربوا حوالي عشرين سنة وتركيا ما كانتش تساعدهم، والشعب ما بيقدر على دولة قوية مثل فرنسا، لذلك الثوار انكسروا وانهزموا، طلعوا من الجزائر. مش الكل طبعاً وانما اللي كانوا يحاربوا، فخافوا يظلوا هناك. تركيا أعطتنا نسكن ونبني بكفر سبت وشعارة ومعذر وعولم. هذول جنب بعض. كان كمان بلاد مغاربة غيرها، مثل ديشوم وهوشة، وسمخ كان ربعها مغاربة. طبعاً العلاقة بينها كانت علاقة طيبة. والعلاقة مع الفلسطينية كانت علاقة طيبة كمان. أما المغاربة بالبلاد كانوا يد واحدة. أول ما جينا كنا لابسين برانيس، فكرونا الناس فقرا واستهبلونا، صاروا يهجموا يسرقوا منا، فهجموا المغاربة على هذول الزعران وعلموهم درس وبطّلوا يقربوا منا. الناس بشكل عام كانوا يحترمونا. أنا امي من دار أبو الهيجا من حدثا. يعني أخوالي هياجنة. الدولة العثمانية أعطت المغاربة يسكنوا هون وأعفتهم من الخدمة بالجيش، كانها بتقول عملتو كفاية ضد فرنسا. كفر سبت هاي البلد كانت رومانية وفيها آثار صلبان وعمدان، كل عامود طوله أربعة متر، عمدان بيضا، بلدنا حجارها سودا. كان بالبلد جامع محترم، على عمدان، أحلى جامع، بنوه السركس، السركس شاطرين. ستي قالت لي إنه الجامع انبنى لما كان عمرها حوالي 16 سنة، عاشت 90 سنة وماتت قبل 75 سنة. يعني الجامع انبنى قبل 150 سنة تقريباً. كان الجامع على تلة، جامع محترم، مبني من حجار كفرية طول الحجر يمكن متر ونص، حجار أثارات، كان الجامع طابق واحد، مساحته حوالي عشرة متر بعشرة متر،

مع عمدان عريضة وطولها ثلاثة متر، وما كان له قبة أو مئذنة.

أعتقد إنه لما المغاربة سكنوا بالبلد يمكن كانت فاضية، لكن كانت مسكونة من قبل. قبل أكثر من 150 سنة. جدي أبو أبوي اسمه عبد القادر ولد بكفر سبت. أبوه سعيد المجد كان قائد جيش بالجزائر.
كان بالبلد آثار كثيرة، كانت صخور ضخمة، وكانت حجار مثل الكراسي قدام الجامع كان سبع ثمان حجار نقعد عليها، لكن كله راح، أخذوه اليهود. كان بالبلد سنة 1948حوالي 60 بيت وعدد سكانها حوالي 400. والمشارقة كانوا يمكن بعدد بلدنا. دارنا كانت مبنية من حجار وطين. كان طولها 15 متر وعرضها 6 امتار، فيها مضافة لأبوي مساحتها حوالي 6 في 6 امتار، وفيها دار كنت ساكن فيها أنا، كان أربع دور، غير دور الطرش والتبن، كنا فلاحين. وكان عندنا حوالي 150 راس غنم.

كنا كمان نبني البيوت من الحجار القديمة ونحط بينها طين، كان عندنا حوش للغنم له سور طوله 40 متر وعرضه سور 25 متر، وكله حجار قديمة، وكان بالبلد بيار مي كثيرة، كل ما نقحف نلقى بير، يمكن كان بالبلد 50 – 60 بير، داخل البلد بين البيوت، كانت هذي بيار محفورة من زمان، يمكن صليبيين كانوا ساكنينها، يمكن كانت بلد كبيرة زمان لأنه البيار كثيرة، البير كان مقصور خالص، بس تقحف وتعبيه ميّ.
واحنا كان عندنا بير قحفوه أبوي وعمي.
أعراسنا كانت مثل أهل البلاد، رقص ودبكة وحداية ونذبح ذبايح. مثل البلاد. مثل عادات اليوم تقريباً.
السركس كانوا ساكنين جنبنا، بكفر كما، احنا واياهن مدرسة واحدة، كنا زيّ بلد واحدة، بعرفهن واحد واحد. أنا تعلمت بالسركس، كانوا السركس فنانين بالبنا. بس كان عندهم عادة إنه ما كانوا يسكنوا عندهن عرب، ولا يناسبوا عرب، كان ببلدنا واحد متعلم، تعلم بمصر وكان بدو يتجوز واحدة متعلمة، احنا كنا فلاحين وما عندنا بنات متعلمات، وحاول يتجوز من السركس ولكنهم رفضوا. كانوا مرتبطين ببعض وما يحبّوا حدا يدخل بينهم.

آخر شيخ للبلد كان من معذر واسمه الشيخ محمد عبد الهادي، كان ساكن جنب الجامع بغرفة وجنبها بير، كان يشتغل عندنا كإمام ويوخذ أجره قمح. من بلدنا ما حدا تنازل لهذي الشغلة، عشان هيك جبنا واحد من بلد ثانية، بس كان شاطر، يعني كان عندنا مشايخ كثير بس ما يقبلوش يشتغلوا هذه الشغلة، كان عندنا علما بالدين، ابن عمي الشيخ محمد تعلم بجامع الجزار وراح على سوريا وكان مدير مدرسة، لكن أهل البلد ما بدهن يشتغلوا هذي الشغلة. قبله كان الشيخ ابراهيم من دار يعقوب من الرينة وأنا اتعلمت عنده، هذا علم ثلاث أجيال.

كان بالبلد مدرسة أهلية، لما بطّل فيها حدا صاروا الاولاد يتعلموا عند السركس، أنا تعلمت حوالي سبع أشهر عند السركس، عند واحد كان معلم مدرسة وطلع تقاعد ففتح مدرسه بداره وأنا تعلمت عنده، اسمه عبد الله غوجاس، كان يقبل كبير صغير، المدارس الحكومية ما كانت تقبل كل واحد. كان عمري 16–15 سنة. ببلدنا ما كان مدرسة حكومية، لأنه الانجليز ما كانوا يبنوا مدارس ببلد صغيرة. بالسركس كان مدرسة حكومية، السركس كانوا منظمين، كان عندهم مدرسة ممتازة وحواليها تقريبا عشرة دونم ويتعلموا زراعة. كمان لوبيا كان فيها مدرسة، بس كفر كما أقرب علينا بكثير. طبرية كانت عاصمة وفيها مدرسة بس للصف السابع، لوبيا بلد بتهز هز ومدرستها بس للصف الخامس، السركس للصف الرابع، اللي يخلص بالسركس يروح على لوبيا.

أنا تعلمت عند الشيخ ابراهيم، كان عمرى 8–7 سنين، ما كان عنده صفوف، كل الاولاد بيتعلموا مع بعض، كانت داره جنب دارنا، الحيط على الحيط. بالأول كان يجيب سطل ويكتب عليه الأحرف، يعلمنا حتى نحفظها، كان معه ضمة قصب واللي كان يغلط يضربه فيها. كان يكتب على السطل بريشة وحبر، بعد ما تتعلم الأبجدية كان يبدأ يعلمك قرآن. أنا تعلمت عنده حوالي سنتين، بعدها الشيخ بطّل يعلّم، هو كان ختيار وتعب وكمان الناس ما كانت تدفع له زي ما لازم فزعل، وهيك خلّص من التعليم، كل الناس تقريبا كانت تبعث اولادها تتعلم، أما ما كانوا يبعثوا البنات يتعلموا، العرب ما كانوا يخلوا البنات تتعلم، ما كانوش يخلوها تطلع برّة الدار. بعد ما خلص الشيخ ابراهيم من البلد صاروا يبعثوا اولادهم على السركس. أخوتي مصطفى وحسن كانوا يتعلموا بالسركس، بالمدرسة الحكومية. وأنا بعدين، بعد ما كبرت وصرت شاب، غرت من أخوتي ورحت أتعلم كمان، بس أنا عند الشيخ عبد الله غوجاس.

بهذيك الأيام كنت أشتغل وأساعد أبوي بالفلاحة، وأسرح بالطرش، كانت حياة فلاحين، أيام الحصيدة والدراسة كنت أدرس القمح على الفرس، الاولاد ما كانوا يقعدوا بدون شغل، والبنت كانت تشتغل بدار أبوها، كانت تغمر وتحط على القش على القاضم (يوضع على ظهر الفرس مثل الحلس وعلى طرفيه قفصان خشبيان لوضع البضاعة فيها ونقلها على الخيل أو الحمير أو الجمال). المحصول كنا نوخذ منه حاجتنا للأكل وكنا نبيع منه ونشتري بدله زيت وأغراض للبيت، وكنا نكسي حالنا. كل الناس كانت تزرع قمح. أغلب زرعنا كان قمح. أبوي كان يعمل حوالي 150 كيل قمح، يعني حوالي 15 طن قمح بالسنة. أبوي كان عنده حوالي 300 دونم أرض. كل الناس كان عندها أرض بس مش كلهم زي بعض، في ناس عندها 100 وناس 200 دونم. هذا حياة عمي عيسى السعدي، أبوها (ويشير إلى زوجته الحاجة أم فتحي) كان عنده 6000 (ست الاف) دونم. ابنه كان مختار البلد، أما هو فكان شيخ (زعيم) وما يتنازلش للمخترة، شو المختار كان؟ مثل الأجير. قبله كان مختار للبلد اسمه الطيب رابح من العميرات، كان مختار حوالي 40 سنة، كان رجل محترم والناس كانت تحبه، بآخر سنة راح على الحج وكان صار كبير بالعمر فأعطى ختم المخترة لمحمد السعدي.

كانت البيادر هي أكبر ساحة بالبلد، كنا بالصيف نلعب فيها، نلعب الحومة ونلعب الطابة، كانت أرض سهلة وما فيها حجار، كنا بالليل نلعب الحومة. كان فيها تحت تحت البلد اسمها العين السفلى، بس هاي كانت تنشف شهرين ثلاث بالسنة، أما شرق البلد فكانت عيون كنا نقول لها العين البعيدة، بعيدة حوالي نص ساعة مشي عن البلد، وكنا نروح نملي منها مي على الدواب، والحلال كان يشرب منها والبقر والغنم. المفبرة موجودة شرق البلد، جنب البلد من شرق، بيننا وبين عرب المشارقة، كانوا يقبروا أمواتهم عنا وكانوا ييجوا يصلوا الجمعة عندنا. القرى اللي كانت حوالينا قبل ال 48 هي لوبيا وكفركما (السركس)، المشارقة، السجرة. هاي هي. وكان شرقنا يهود، بيت جن [مستوطنة أقيمت عام 1903 قرب خربة بيت جن وأعطيت اسما معبرنا شبيها Beit Gan בית גן، ضمت عام 1953 إلى السلطة المحلية يبنيئل] ويمّة [الاسم الأول لمستوطنة يبنيئل، أسست عام 1901 قرب قرية يمّة العربية التي هجرها أهلها بالعهد العثماني]، بلدين كبار لليهود، وكان بلد يهودية اسمها مسحة على زمان تركيا [كفار تبور أسست عام 1901 قرب القرية العربية مسحة المهجورة منذ أواخر العهد العثماني]، بس

كانت بعيدة. سارونا [مستوطنة شارونة أقيمت بالبداية عام 1913 ولكنها هجرت وأقيمت مجددا عام 1938 قرب القرية العربية سارونا والتي هجرت خلال الحكم العثماني]، سارونا كانت بلد عربية كبيرة، باعها لليهود واحد من دار الفاهوم اسمه سعيد بك، 24 ألف دونم. والسجرة من الغرب كانت مستوطنة فيها يهود، كمان من زمن الأتراك جنب السجرة العربية. وكانت بلاد أبعد عن بلدنا مثل جطين ونمرين.

أنا كنت بوليس عند الانجليز، لمدة ثلاث سنين، مش شرطي رسمي ولكن خلال الحرب العالمية شغلونا مثل حرس على الكموم [معسكرات الجيش]. أنا كنت حارس في منطقة حيفا، كنا لابسين بدلات حكومي بس كنا «إضافي» للمساعدة، لأنهم كانوا بحاجة إلنا خلال الحرب، وكنا نوخذ معاش منيح، آخر عهدي كنت آخذ 23 ليرة فلسطيني، هاي كانت مصاري كثيرة، وكان كثير من اولاد فلسطين يشتغلوا بالبوليس، من لوبيا كان عدد كبير، ومن بلدنا كانوا كل الشباب ما عدا اللي كان محبوس أو عليه نقطة سودا عند الانجليز، ما كانوا يقبلوه، لأنه لما كنت بدك تشتغل كانوا يعطوك أوراق استقصاء، يعني يفحصوا تاريخ حياتك، وكنت تروح على المركز في طبرية، بفحصوا إذا اسمك نظيف، ويعطوك جواب إذا مقبول أو مرفوض. كانوا يبعثونا لفحص طبي في مستشفى حمزة، اليوم مستشفى رمبام، كان عمري حوالي 27 سنة، اشتغلت 3 سنين، وقبل ما تطلع بريطانيا بشهرين سرحت الكل من الشغل.

أما ثورة ال 36 فبدأت بجبل نابلس، كان القاوقجي وكان واحد اسمه فخري بك عبد الهادي وهذا كان ضابط تركي، بعد 6 اشهر طلبت الانجليز هدنة، ولكن ضحكوا على العرب، فكل البلاد هاجت وصارت تشتري سلاح وصارت تشارك بالثورة، فصاروا الثوار يربطوا للجيش، ويخربوا أشياء للدولة مثل التلفونات، ويطخوا على الجيش. الثورة صارت لأن العرب كان بدهن استقلال، الانجليز كانوا بدهن يعطوا البلاد لليهود، اليهود كانوا مع الانجليز وحاربوا معهن بالحرب، والانجليز أوعدوا اليهود بالبلاد، أما مكماهون فضحك على الشريف حسين وما أعطاه إشي من الوعود. العرب مضاحك واليهود شاطرين. خلال ثورة ال 36 بدأت تصير مشاكل مع اليهود، هون بالسجرة اليهود عمله سياج عرضه 20–30 متر. فكان وضع غضب ونخاف من بعض. بعد الثورة صار الوضع عادي.

الانجليز كانوا ييجوا على القرى ويفتشوا على سلاح. هذا الطيب [أخو أم فتحي] انحبس سنة وشهرين. كانوا ييجوا على البلد وكان معهم شخص قاعد داخل المصفحة، كان يشوف اللي برّة بس انت ما تشوفوش، كانوا يوقفونا بصف، وكان هذا الشخص يشوف كل واحد منا، إذا قال عن واحد "يس" يوخذوه وإذا قال "نو" كانوا يتركوه. مرّة أخذوا من بلدنا 13 شاب. منهم هذا الطيب، حبسوه بالمزرعة عند عكا، كان فصيح كثير، عشان هيك ما صار مختار، لأنه المختار موظف حكومي، ولأنه كان معتقل ممنوع يتوظف، فأخوه الأصغر منه صار مختار. وأبوي كمان كان معتقل حوالي 4 أشهر في "كدوري" هون عند مسحة، كان هناك معسكر كبير. المعتقل بآخر عهدالانجليز كان بسيط، كانوا يشغلوا العتقلين بأشغال خفيفة، ولكن قبل كان المعتقل إهانة، برد ووحل وقتل، كان الشرطي إذا هرب منه سجين كان يطخ واحد بدل منه.
بذكر مرّة كنا نصلي الجمعة بالجامع وأجا الجيش الانجليزي على البلد، ظلوا قاعدين برّة حتى خلصنا صلاة، فقال الضابط للمختار، يا مختار إنتو بالليل بتثوروا وبالنهار بتصلوا؟

وطلب يفتش الجامع. سمح له المختار، شلح الضابط من إجره ودخل يفتش. بس يومها كانوا مؤدبين.

اليوم بلدنا مهدومة كلها ومسهمدينها، ما بتعرف إذا كانت أو ما كانت بلد، لوبيا زارعينها سرو، والسجرة ما فيها إشي. قبل ال 48 ما كان علاقات كثيرة مع اليهود، يعني مسحة ما كان إلنا علاقة فيها، أما يهود السجرة فكانوا يشغلوا عندهم عرب، وعلاقتهم مع السجارنة العرب علاقة طيبة، كأنهم أخوة، لأنها بلد واحدة. إحنا بكفر سبت ما كان إلنا علاقة مع بهود، كان عندنا أرض كثير ومش عاوزين شغل. أنا شخصيا ما كان لي علاقة مع يهود، ما عدا حراس من السجرة، كانت أراضيهم جنب أرضنا وكانوا يحرسوها فكنا نلتقي فيهم بالأرض ونتحدث معهم. كنت أطلع من البلد وأروح على طبرية وغيرها، كنا نبيع قمح ونشتري أواعي وأغراض، كله من المدن، كل هذي المشاوير كانت على الدواب، ما كان سيارات، كان باصات على الشارع الرئيسي، كانت باصات العفيفي. كان بالمنطقة يهود والعلاقة بشكل عام علاقة طيبة،

بالنسبة للأراضي، أهل البلد ما باعوا لليهود، بس قسم من الناس كانت بسيطة، كان أمير للمغاربة ابن السلطان عبد القادر الجزائري، اسمه الأمير سعيد، كان ساكن بالشام (دمشق)، كان بشارك الناس بأرضها، يضحك عليها بأشياء بسيطة، مثلا يعطي الواحد فرس هدية ويوخذ منه نص أرضه، إذا كان عند الواحد 400 دونم كان يقول 200 دونم منها للأمير، بالآخر هو الأمير باع نصيبه لليهود، نص أرض بلدنا انباعت بهذي الطريقة لليهود. هذا الكلام بدأ من زمن تركيا. عمي اشتغل 40 سنة وكيل عند الأمير سعيد، هذا الأمير له 7–6 بلاد بسوريا، اشتراها من واحد شامي بعد ما دفع عنه ضرائب الراضي للحكومة، وبالنهاية عمي استقال من عنده بعد ما صار هو وأولاده بعلاقات مشبوهة مع فرنسا.

كان واضح إنه اليهود غايتهم يوخذوا فلسطين، بال 48 صارت مناوشات، والبلد الضعيفة صارت تهرب. احنا بكفر سبت، اليهود طوقوا البلد، بالصيف، السجرة كانت ساقطة من حوالي شهرين لكن لوبيا بعدها، بتذكر إنه كنا مخلّصين حصيدة وباقي علينا شوية شعير، وكان الوقت رمضان، كان رمضان بادي يمكن من يومين، كنا بشهر تموز، يمكن 2 تموز، بتذكر أني تسحرت، وحتى ييجي وقت الصلاة قعدت أقرأ قرآن، بتذكر إني رحت على الدكان وكان معي عشر ليرات شققة واحدة، اشتريت بليرة وظل معي تسعة، جطيتهن داخل القرآن، حطيت القرآن على الشباك وقمت حتى أروح على الشغل، ووقتها عرفت إنه اليهود بالبلد، ابن عمتي شافهن وصارت الناس تحكي لبعض، أخذت بنات ثنتين من بناتي، كان الوقت بعد الفجر، خفنا وطلعنا، أنا مريت من بينهم وما حكوا معي، كان معي ثنتين من بناتي، ثريا وزهـيّة، وأبوي كان قدامي، طلعنا باتجاه الجنوب [كفر كما] وباقي العيلة راحوا طريق ثانية باتجاه لوبيا [شمالاً]، الناس كانت مرعوبة وخايفة، بعد ما طلعت صاروا يطخوا، دخلوا البلد، كان جيش كبير وكانوا يحضروا حالهم للوبيا، لأنه العرب كانوا متحصنين في لوبيا، ببلدنا ما كان إشي، كان شوي ناس بعدها بالبلد، شعرنا باليهود وهربنا، دخلوا اليهود البلد، قتلوا ختيار كسيح اسمه عبد القادر، كان يؤذن بالجامع، احنا شعرنا باليهود بعد الفجر، يعني بعد السحور، هذا الختيار أنا سمعته أذن الصبح بالجامع، رجع على داره وكان صار نايم وقتلوه وهو نايم ببيته، وقتلوا كمان شخص

مجنون مسكين، من العميرات، لقيناه بعدين باب الدار اللي ساكن فيها وراسه مقطوع، وانقتل شاب بالبيادر، اسمه احمد محمد، من قرابتي، كان عمره حوالي 18 سنة. كان نايم بالبيدر ومعاه بارودة، أجا عليه جيش اليهود وقتلوه. بعد جمعة جمعتين بعد ما راح الجيش، راح هذا الزلمة يفتش على ابنه اللي كان نايم بالبيدر، لقى ابنه مقتول وشاف الاثنين المقتولين الثانيين. وكانوا كاسرين جرون النحل.

أنا وأبوي وبناتي الثنتين رحنا على السركس، بالسركس طلبت أكل للبنات من دار أحمد شمس، هذا بيت متدين، أطعموا البنات، وظلينا طول النهار بالسركس. بالليل قررنا نمشي باتجاه كفر كنا أو الناصرة، لكن أجا واحد اسمه رشيد كان يبني ببلدنا، قال ناموا الليلة عندنا وبكرة الله بيفرجها وبتروحوا، فنمنا عنده. قررت أروح على البلد أجيب منها سمن وطحين، بتذكر إنه قبل بيومين كنا طاحنين قمح. رحت على البلد من طريق جنب حقل ذرة بين بلدنا وبين السركس، والذرة كانت طول الباب، وما حدا راح يشوفني، وصلت قريب من البلد وشفت اليهود بعدهن فيها وبيعملوا استحكامات فرجعت. بعد بيوم رجعنا على البلد، أنا وأبوي والبنات، واحد سركسي قال ارجعوا على البلد وما راح يصيبكم إشي، ودخلنا الدار ونمنا فيها ليلة واحدة، ، اليهود كانوا فايتين على الدار ومازعين القرآن وماخذين المصاري، ثاني يوم الساعة عشرة الصبح أجو اليهود، طردوا أبوي ومعاه البنات فرجع على السركس، وأنا اعتقلوني وأخذوني على طبرية كم يوم، وصاروا يجيبوا على المعتقل شباب من دبورية ومن القرى اللي صارت تسقط، ولما جمّعوا حمولة باص رحلونا على المعتقل في هرتسليا، وحبسوني 6 أشهر. بهذا المعتقل كان حوالي عشرة آلاف معتقل.

أبوي ظل ساكن بالسركس مدة شهرين ثلاث واستأجر فيها دار.

بعد الست شهور جيت على الناصرة، لأنه مرتي كانت ساكنة بالناصرة مع أخوتها، كانوا ساكنين عند صديق إلهم اسمه أدمون اسكندر، أعطاهم محل يسكنوا فيه بعد ما طلعوا من كفر سبت. سكنت معهم شهرين، وبعدها انتقلت للسكن بكفر كنا، سكنت بكفر كنا عشر سنين مع مرتي وبناتي، وهناك كانوا أبوي وأخوتي. أنا كنت أكبر واحد بأخوتي، بعدين أخوي حسن وعاش حوالي 85 سنة، والثالث مصطفى، كلنا ثلاث أخوة وخمس بنات. لما تهجرنا من كفر سبت ظلينا بالبلاد. بعدين صرت أشتغل بالسجرة عند يهودي بمعمل شيد [كلس]، هذا المعمل (تول) كان بالأصل لعلي الاحمد من السجرة، عمله قبل ما يتهجروا. اشتغلت هناك 5–4 سنين، وكنت مرتاح بالشغل وكنت أصحاب مع صاحب الشغل. انتقلت للناصرة، بسبب الشغل، لقيت شغل بكيبوتس كفار هحورش.

أغلب أهل كفر سبت تهجروا لسوريا والأردن، بالبلاد ظل عدة عائلات، من عيلتنا يمكن 15 بيت، ومن العميرات في عيلة بالرينة ودير حنا وطمرة. الطيب، أخو مرتي، موجود بسوريا وبيتصل كثير. إله ابن محاضر بجامعة في أمريكا.

اليوم لما أروح على كفر سبت ما بعرف إشي. حتى دارنا عرفت محلها بس حسب سدرة صغيرة كانت عندنا بالحوش. كان جنب الدار بير مي، الدار مهبطة والبير مدفون. البلد كلها ممسوحة، لدارنا فش أثر.

עדות

מחמוד סאלח עבד אלקאדר (93)

נולד בשנת 1919 בכפר סבת

הראיון התקיים בביתו בנצרת

פברואר 2011

בזמן הכיבוש של כפר סבת הייתי בן 30, הייתי נשוי ולי ארבעה ילדים, מחמד, ת׳רַיָא, זהַיָה ופתחיה. התחתנתי בגיל 21-20. עד הכיבוש גרו בכפר סבת בסביבות ארבע מאות תושבים, רובם בני שתי חמולות, בני עיסא ואלעמיראת. היו מעט מאוד תושבים ממשפחות אחרות. לא היו שכונות נפרדות אבל בחלק המערבי של הכפר גרה משפחת עיסא ואלו משפחת אלעמיראת גרה בצד המזרחי. שתי המשפחות האלה הן "מוגרביות" שהגיעו לאזור מאלג׳יריה. אנשי השבט הבדוי ערבּ אלמשארקה גרו על אדמת כפר סבת באם אלעלק, ליד עין אם אלעלק. קוראים כך למעיין בגלל העלוקות שדבקו על דפנותיו.

ההיסטוריה של הכפר חוזרת עד אמיר עבד אלקאדר אלג׳זאארי. הצרפתים גירשו אותו מאלג׳יריה והטורקים נתנו לו לגור כאן. הצרפתים חמדו את אלג׳יריה וכבשו אותה, האלג׳יראים נלחמו קרוב לעשרים שנה נגד הצרפתים והטורקים לא עזרו. העם לא יכל לנצח מדינה חזקה כמו צרפת. המורדים נשברו והפסידו. הם עזבו את אלג׳יריה, אלה שנלחמו בצרפתים ופחדו מנקמתם עזבו את אלג׳יריה. טורקיה נתנה לנו לבנות ולגור בכפר סבת, מעד׳ר, שעארה ועולם, כפרים קרובים אחד לשני. היו עוד כפרים של מוגרבים, כמו דישום והושה, בסמח׳ רבע מהתושבים היו מוגרבים. היחסים בין הכפרים המוגרבים היו כמובן חזקים וגם היחסים עם הפלסטינים האחרים היו טובים. בהתחלה. הגענו לבושים "בורנוסים" [מעיל רחב עם כובע ־ לבוש מגרבי מסורתי], חלק מאנשים כאן לעגו לנו ואף תקפו אותנו וגנבו לנו דברים. המוגרבים התאחדו ותקפו את הבריונים האלה ולימדו אותם לקח. מאז לא העזו לתקוף אותנו. באופן כללי כל האזור מכבד אותנו. נהיינו קרובי משפחה של חלקם. אמא שלי ממשפחת אבו אלהיג׳א, מכפר חדת׳א. המדינה העת׳מאנית נתנה למגרבים לגור כאן ופטרה אותם משירות צבאי, כאילו אומרת עשיתם את שלכם מול הצרפתים. כפר סבת היה כפר רומי או ביזנטי, יש בו הרבה עתיקות, עמודים עם צלבים, כל עמוד אורכו 4 מטר, עמודים לבנים, למרות שאבני הכפר שלנו הן שחורות.

בכפר היה מסגד יפה, על עמודים, מסגד יפה מואד, בנו אותו צ׳רקסים, הם היו בנאים אמנים. סבתא שלי אמרה

לי שהמסגד נבנה כשהיא הייתה בת 16, היא חיתה 90 שנה ונפטרה לפני 75 שנה, בשנה שאני התחתנתי. זה אומר שהמסגד נבנה לפני בערך 150 שנה. הוא היה על גבעה, שטחו היה עשרה מטר כפול עשרה מטר. היו לו עמודים רחבים בגובה 3 מטר, לא היה לו מגדל או כיפה.

אני חושב שהכפר היה ריק כשהמגרבים הגיעו לכאן. סבא שלי, שמו עבד אלקאדר, נולד לפני 150 שנה בכפר סבת. אבא שלו, סעיד אלמג׳יד, הגיע מאלג׳יריה והיה שם מפקד בצבא. בכפר היו הרבה עתיקות, היו סלעים ענקיים, היו אבנים בצורת ספסלים, מול המסגד היו שבע שמונה אבנים כאלה, היינו יושבים עליהן, אבל הכל נעלם, היהודים לקחו אותם. ב 1948 היו בכפר כ-60 בתים ו-400 תושבים. אני חושב ששבט אלמשארקה היה בגודל דומה. הבית שלנו היה בנוי מאבן ובוץ. אורכו היה כ-15 מטר ורוחבו 6 מטר, היה בו חדר אירוח לאבא שלי בגודל ששה מטרים מרובעים והיו בו ארבע דירות מגורים, אני גרתי באחת מהן. בנוסף לזה היה דיר, אורכו 40 מטר ורוחבו 25 מטר, ומחסן לתבן ומספוא. היו לנו 150 ראשי צאן. בנינו את הבתים מהאבנים העתיקות ובוץ. היו בכפר הרבה בארות מים, איפה שחפרנו מצאנו באר מים, אולי היו -50 60 בארות, בתוך הכפר, בין הבתים. אלה היו בארות חפורים קודם, אולי הצלבנים גרו כאן, יכול להיות שזה היה כפר גדול גם אז, כי יש הרבה בארות. הבאר הייתה מטויחת ומוכנה, רק לחפור ולמלא אותה מים. גם לנו הייתה באר שאבא ודוד שלי מצאו.
טקסי החתונות בכפר סבת היו כמו שאר המקומות בארץ. ריקודים, דבקה, משוררים ושוחטים כבשים. כמעט כמו היום. הצ׳רקסים גרו לידנו, בכפר כמא. היה לנו בית ספר אחד משותף, היינו כמו כפר אחד, אני מכיר אותם אחד אחד. אני למדתי אצל הצ׳רקסים. הם היו מצויינים בבניית בתים, אבל לא הסכימו שיגורו אצלם ערבים, ולא היו מתחתנים עם ערבים למרות שהיו מוסלמים. אני זוכר שבחור מאצלנו למד במצרים ולכן רצה להתחתן עם מישהי משכילה. אצלנו לא היו בנות מלומדות, הוא רצה להתחתן עם מישהי צ׳רקסית אבל הם סירבו. הם היו קשורים וסגורים אחד עם השני ולא אהבו שאחרים יתערבבו איתם.

השיח׳ האחרון בכפר היה השיח׳ מחמד עבד אלהאדי, מכפר מעד׳ר, שהיה גר ליד המסגד. היה לו חדר ובאר מים. הוא עבד כאִמאם וקיבל את שכרו בחיטה. אנשים מהכפר שלנו לא הסכימו לקבל את התפקיד הזה, למרות שהיו אצלנו אנשים שלמדו ויכלו לעשות את התפקיד. בן דוד שלי, השיח׳ מחמד, היה בוגר מסגד אלג׳זאר והיה אחר כך מנהל בית ספר בסוריה. בני הכפר לא אהבו את תפקיד השיח׳, לכן העסקנו מישהו מכפר אחר. לפניו היה שיח׳ אבראהים יעקובי מכפר אלרינה, הוא גם היה המורה של הכפר, הוא לימד שלושה דורות, בבית שלו, אני למדתי אצלו.
בכפר סבת לא היה בית ספר ממשלתי, האנגלים לא בנו בתי ספר בכפרים קטנים. באלסרקס היה בית ספר ממשלתי, הצ׳רקסים היו מסודרים, היה להם בית ספר מצוין וסביבו כעשרה דונם אדמה ולימדו חקלאות. גם בלוביא היה בית ספר, אבל כפר כמא קרוב יותר אלינו. בטבריה היה בית ספר עד כיתה ז׳, לוביא היה כפר חשוב ובו בית ספר עד כיתה ה׳ בלבד, באלסרקס עד כיתה ד׳, מי שהיה מסיים באלסרקס עבר ללוביא.
אני למדתי אצל השיח׳ אבראהים כשהייתי בגיל 7-8. לא היו אצלו כיתות, כל הילדים למדו יחד. הוא היה מביא דלי ומשתמש

בו כלוח, בהתחלה הוא לימד את האלף בית, היה כותב את האותיות על הדלי, היה כותב בנוצה שהיה טובל בדיו, לימד אותנו את האותיות עד שידענו אותן בעל פה. מי שהיה טועה היה נענש..היה לו צרור זרדים צמוד אליו תמיד. אחרי שאתה מסיים את האלף בית היית עובר ללמוד קוראן. למדתי אצלו כשנתיים. אחר כך הוא הפסיק ללמד, הוא הזדקן והתעייף, וגם ההורים לא שילמו לו כמו שצריך. כל המשפחות היו שולחות את הבנים ללמוד, רק לא שלחו בנות, הערבים לא הרשו לבנות ללמוד, לא נתנו להן לצאת מהבית כמעט. אחרי שהשיח׳ עזב הם שלחו את הבנים ללמוד באלסרקס, האחים שלי מסטפא וחסן למדו באלסרקס, בבית הספר הממשלתי. אני כשנהייתי כבר נער קנאתי באחים שלי והלכתי ללמוד אצל השיח׳ עבד אללה ע׳וג׳אס. למדתי אצלו שבעה חודשים, הוא היה מורה פנסיונר שפתח בית ספר פרטי בבית שלו בכפר כמא, הוא קיבל ילדים בכל גיל, אני הייתי בן 15-16. בית ספר ממשלתי לא היה מקבל אותי כי הייתי מבוגר מדי.

בימים ההם עבדתי באדמה ועזרתי לאבא שלי בפלחה, גם רעיתי צאן, בעונת הקציר דשתי את החיטה על הסוס, לא ישבנו ללא עבודה, גם הבנות עבדו במשקים של המשפחות שלהן, עבדו גם בקציר והעמיסו את היבול על אוכף העץ שהרכבנו על הסוס. כל משפחה הייתה שומרת חלק מהיבול לשימוש הביתי ואת השאר היינו מוכרים ותמורתו קונים בגדים, שמן וחפצים לבית. כל האנשים זרעו חיטה. רוב היבול שלנו היה חיטה. אבא שלי היה מגיע בשנה לכ- 15 טונות חיטה. היו לו 300 דונם. לכל האנשים היו אדמות, אבל לא כולם אותו דבר כמובן, לחלק היו יותר ולחלק פחות. חמי עיסא ז״ל, אבא שלה [מצביע לכיוון אשתו אם פתחי] היו לו ששת אלפים דונם, הבן שלו היה מח׳תאר הכפר, אבל הוא היה מנהיג ולא ירד לתפקיד מח׳תאר, למה מה זה מח׳תאר? הוא כמו שכיר. לפניו המח׳תאר היה אלטַיִּבּ ראבּח, איש ממשפחת אלעמיראת, 40 שנה היה מח׳תאר, היה איש מכובד וכל האנשים אהבו אותו, בשנתו האחרונה הוא עלה לרגל והיה מבוגר, אז מסר את חותמת המח׳תאר למחמד אלסעדי.

אלבַּיָאדִר, הגורן היה החצר הכי גדולה בכפר, שם שיחקנו תופסת וכדורגל, היה שטח ישר וללא אבנים. ליד הכפר היו שני מעיינות שהשתמשנו בהם, אחד קרוב, מתחת לכפר, קראנו לו אלעין אלסֱפלא [המעיין התחתון, הנמוך], אלא שמשך חודשיים או שלושה כל שנה היה המעיין הזה מתייבש, ואז היינו משתמשים במעיין השני, אלעין אלבעידה [המעיין הרחוק], במרחק חצי שעה הליכה, היינו מביאים מים משם על בהמות, גם הצאן והבקר היה מגיע לשם לשתות. בית הקברות נמצא בקצה המזרחי של הכפר, סמוך לכפר, ביננו לבין מאהל ערבּ אלמשארקה, הם היו קוברים את מתיהם אצלנו, גם היו מתפללים בימי ששי אצלנו במסגד.

הכפרים שהיו ליד הכפר שלנו לפני 48 הם לוביא, אלסרקס [כפר כמא], אלסג׳רה ואלמשארקה. מזרחה לנו היו גם יהודים, בית גן [מושבה חקלאית שהוקמה בשנת 1903 ליד ח׳רבת בית ג׳ן הערבית, צורפה ב 1953 למועצה המקומית יבנאל בשנת 1953], יַמָּה [זהו שמה הראשון של יבנאל, שהוקמה בשנת 1901 ליד הכפר ימה הערבי, שננטש בסוף התקופה העת׳מאנית], מסחה [כפר תבור, הוקם בשנת 1901 ליד מסחה הערבי] אבל זה היה רחוק יותר, סרונה [שרונה, מושב חקלאי, הוקם תחילה בשנת

1913, ננטש והוקם שנית בשנת 1938 ליד הכפר הערבי סארונא]. סארונא היה ערבי, מכר אותו איש ממשפחת אלפאהום, שמו סעיד בק, ליהודים. היה לו שטח אדמה של בערך 24 אלף דונם. סג׳רה ממערב, הייתה מושבה יהודית מזמן הטורקים ליד אלסג׳רה הערבי. היו עוד כפרים ערבים באזור אבל רחוקים מאתנו כמו נמרין [בימין הדרך בין צומת גולני לצומת עילבון] וחטין.

עבדתי במשטרה הבריטית שלוש שנים, לא שוטר ממש, זה היה כשבזמן מלחמת העולם השנייה העסיקו אותנו כשומרים על המחנות הצבאיים שלהם. אני הייתי שומר באזור חיפא, אמנם היו לנו מדים רשמיים אבל היינו "תוספת" לעזרה, כי היו צריכים אותנו בזמן המלחמה, וקיבלנו שכר טוב, אני קיבלתי 23 לירות פלסטיניות, זה היה סכום גבוה, היו הרבה מבני פלסטין שעבדו במשטרה הבריטית, מלוביא היו הרבה צעירים במשטרה, מכפר סבת כל הצעירים עבדו במשטרה מלבד מי שהם לא קיבלו אותו בגלל עברו, אם היה כלוא או יש עליו נקודה שחורה אצל האנגלים. היו נותנים לך טופס למילוי נתונים, היו שאלות על קורות החיים שלך. היית צריך ללכת עם הטופס לתחנת המשטרה בטבריה, היו בודקים אם אתה נקי ורק אז היו נותנים לך תשובה אם התקבלת או לא. אחרי שהתקבלת שלחו אותך לבדיקה רפואית בבית חולים חמזה בחיפא [היום בית חולים רמב"ם], הייתי אז בן 27. כחודשיים לפני שבריטניה יצאה מפלסטין הם שיחררו את כולנו מהמשטרה.

לגבי מרד 1936, הוא התחיל בהרי שכם, שם היה אלקאוקג׳י עם פח׳רי בק עבד אלהאדי, מפקד טורקי, אחרי ששה חודשים האנגלים ביקשו הֻדנה, אבל הם רימו את הערבים, אז כל הארץ געשה ואנשים חיפשו נשק והשתתפו במרד. המורדים היו יורים על הצבא, או טומנים לו מלכודות והיו מחבלים בתשתיות כמו קוי הטלפון. המרד פרץ כי הערבים רצו עצמאות, ובגלל שהאנגלים התכוונו לתת את הארץ ליהודים. היהודים היו לצד האנגלים ונלחמו לצידם, האנגלים הבטיחו את הארץ ליהודים, אבל מקמהון סידר את השריף חסין ולא קיים מה שהבטיח לו. הערבים היו פראירים והיהודים היו פיקחים.
בתקופת המרד היו גם בעיות מול היהודים, כאן בסג׳רה, היהודים הקימו גדר תיל ברוחב אולי 20-30 מטר, היה מצב של כעס ומתח, ופחדנו אחד מהשני, אבל כשנגמר המרד היחסים חזרו להיות טבעיים.

הצבא האנגלי היה נכנס מדי פעם לכפר. אני זוכר פעם, כשכל הגברים של הכפר היו בתפילת יום השישי במסגד, הגיע הצבא האנגלי לכפר, הם חיכו מול המסגד עד שסיימנו את התפילה. אמר המפקד למח׳תאר בצחוק, מה אתם מורדים בלילה וביום מתפללים? הוא ביקש לעשות חיפוש בתוך המסגד, המח׳תאר הסכים, החייל הוריד נעליים ונכנס לעשות חיפוש. לפעמים הם היו מנומסים.

לפעמים היו נכנסים לכפר כדי לחפש נשק. זה [מצביע על תמונה תלויה על הקיר בביתו] אלטַיִּבּ, אחיה של אשתי, היה בכלא שלהם שנה וחודשיים. היו מגיעים לכפר והיה איתם אדם שישב בתוך הנגמש, היה רואה את האנשים מתוך הנגמש דרך חלון קטן, חיילים היו מעמידים אותנו בשורה ומבקשים מאחד אחד להתקדם, האיש בנגמש היה רואה כל אחד מאיתנו ואומר באנגלית "יס" כדי שיעצרו או "נו" כדי שישחררו את האיש. פעם עצרו מהכפר 13 אנשים בבת אחת, אחד מהם זה אלטַיִּבּ,

כלאו אותו בכלא אלמזרעה ליד עכא, הוא היה אדם מרשים מאוד, אבל בגלל המעצר הזה הוא לא נהיה מח׳תאר, כי מח׳תאר זה תפקיד ממשלתי, לכן נתנו את התפקיד לאחיו היותר צעיר ממנו. גם אבא שלי היה עצור כ- 4 חודשים בכדורי, כאן ליד מסחה, שם היה מחנה גדול. רק בסוף התקופה הבריטית העצורים עשו עבודות קלות במחנה, אבל לפני כן המעצר היה ממש השפלה. היה קור, בוץ ופרך. אם היה בורח עציר מהכלא היו הורגים עציר אחר במקומו. היום, הכפר הרוס ומיושר. לא תדע לזהות אם היה כפר שם או לא. בלוביא יש חורשת אורנים, באלסג׳רה אין כלום. לפני 48 לא היו הרבה יחסים עם היהודים. באלסג׳רה היהודית העסיקו ערבים אצלם, והיחסים עם הסג׳ראוים הערבים היו יחסים טובים, כמו אחים, כי הם היו כפר אחד. אנחנו בכפר סבת, לא היו לנו יחסים עם היהודים. היו לנו הרבה אדמות ולא היינו צריכים עבודה אצלם. אולי מלבד השומרים של סג׳רה היהודים, האדמות שלהם היו גובלות באדמות שלנו, היו לפעמים מגיעים אלינו, היינו יושבים איתם ומשוחחים. הייתי מגיע לערים הקרובות על הסוס, בדרך היו יישובים יהודים, לא היה קשר מיוחד והיחסים היו באופן כללי בסדר. לא היו בכפר מכוניות, היו אוטובוסים שעברו ליד הכפר על הכביש הראשי, חברת האוטובוסים של אלעפיפי.

לגבי האדמות, תושבי הכפר לא מכרו אדמות ליהודים. אבל חלק מהתושבים היו נאיבים, הרי היה למגרבים אמיר [נסיך, מנהיג], האמיר סעיד, בנו של הסלטאן עבד אלקאדר אלג׳זאארי, גר בדמשק, היה נכנס כשותף בבעלות על האדמות של חלק מהאנשים. הוא היה מביא מתנות לאנשים, כמו סוסים, ותמורתן היה מקבל חצי מאדמות מקבל המתנה. בעצם האנשים העניקו לאמיר חצי מאדמותיהם כהכרה על נדיבותו. בסוף הוא מכר את האדמות שלקח ליהודים. כך חצי מהאדמות של הכפר נמכרו ליהודים.

היה ברור שמטרת היהודים היא לקחת את פלסטין. ב-48 היו התכתשויות, ותושבי הכפרים החלשים שלא יכלו להתגונן ברחו. בכפר סבת היהודים כיתרו את הכפר באחד הלילות ונכנסו אליו, זה היה בקיץ, אלסג׳רה נפל כחודשיים לפני כן, אבל לוביא עוד לא, אני זוכר שכמעט גמרנו את הקציר ונשאר קצת שעורה לקצור, זה היה חודש רמדאן, כיומיים בתוך רמדאן, זה היה בחודש יולי, אולי 2 ביולי. אני זוכר שאכלתי את ארוחת ה״סחור״ [ארוחה קלה לפנות בקר לקראת תחלית יום הצום], התחלתי לקרוא בקוראן עד שתגיע שעת תפילת הבוקר, אני גם זוכר שבתוך הקוראן שמתי תשע לירות פלסטיניות כי לפני כן הלכתי למכולת עם שטר של עשר לירות, קניתי בלירה אחת והחבאתי את התשע בתוך הקוראן, סיימתי והנחתי את הקוראן ליד החלון, התכוונתי ללכת לשדה ואז שמעתי קולות שאומרים היהודים כבשו את הכפר, בן דודה שלי ראה אותם והאנשים התחילו להעביר אחד לשני, מיד התחלנו להתכונן לברוח, הזמן היה בוקר מוקדם, פחדנו ורצינו לברוח, לקחתי על הכתפיים שתיים מהבנות שלי, והלכתי דרומה לכיוון כפר כמא, עברתי בין היהודים שהיו בתוך הכפר, לא עשו לי כלום ולא דיברו איתי, הייתי עם אבא שלי ושתיים מבנותי תֻ׳רַיַּא וְזַהַיָּה. שאר המשפחה, אשתי, התינוקת פתחיה בת השנה, והאחים שלי הלכו לכיוון לוביא, צפונה. האנשים יצאו בפניקה. אחרי שיצאתי מהכפר שמעתי קולות ירי. זה היה צבא גדול שנכנס לכפר, הם מתכוננים לכבוש את לוביא כי שם הערבים התבצרו, בכפר סבת לא היה כלום, רק מעט אנשים שנותרו בכפר, ברחנו. אחר

כך ידענו שהיהודים הרגו זקן נכה שנשאר בביתו, שמו עבד אלקאדר, הוא היה מואזן במסגד [קורא לתפילות], אני שמעתי אותו באותו בוקר קורא מהמסגד לתפילה. הוא כנראה חזר לביתו ונרדם, הרגו אותו כשהוא ישן. והרגו אדם נוסף, אדם עם פיגור, ממשפחת אלעמיראת, מצאו את הגופה שלו כרותת ראש ליד הבית שלו. צעיר נוסף נהרג בגרון, שמו אחמד מחמד, קרוב משפחה שלי, בן 18, הוא ישן בגורן עם רובה, מצאו אותו היהודים שם והרגו אותו. אבא שלו חזר לכפר כשבוע או שבועיים אחר כך כדי לחפש אותו, אז מצא את הגופה שלו ואת שתי הגופות האחרות. הוא סיפר גם שהיהודים הרסו את כוורות הדבורים.

אני, אבא שלי ושתי בנותיי הגענו לאלסרקס, הגעתי לבית אחמד שמס, בית של אנשים דתיים, נתנו לנו אוכל לבנות הקטנות, ונשארנו בתוך הכפר כל היום. בלילה התכוונו ללכת לכיוון כפר כנא ונצרת, אבל אדם מאלסרקס שהכרנו אותו, שמו רשיד, הוא היה בנאי ועבד לפעמים בכפר סבת, הציע לנו לישון אצלו. כך היה. בערב הלכתי לכיוון הכפר לראות אם אוכל להגיע לבית כדי להביא אוכל, קמח, שמן, כי לא היה לנו כלום. הלכתי בדרך סמוך לשדה תירס בין כפר כמא לכפר שלנו, התירס היה יותר גבוה ממני, לא היה סיכוי שמישהו יראה אותי, הגעתי מאוד קרוב לכפר, ראיתי שהיהודים עדיין שם ואף מכינים ביצורים, אז חזרתי. למחרת, מישהו מאלסרקס הציע לנו לחזור לכפר ואמר לנו שלא יקרה כלום. חזרנו לכפר ונכנסנו לבית וישנו שם כל הלילה. ראיתי שהיהודים היו כבר בביתנו, כי הקוראן היה קרוע ותשע הלירות שהיו בו נגנבו. למחרת בעשר בבוקר הגיעו חיילים יהודים לבית, עצרו אותי וגירשו את אבא שלי עם שתי הבנות. אבא שלי חזר לכפר כמא, שכר בית ונשאר כשלושה חודשים לפני שעבר לכפר כנא ליד נצרת. אני נלקחתי למעצר בטבריה, נשארתי שם כמה ימים, הביאו למעצר הזה הרבה צעירים מכפרים אחרים, וכשנהיינו קבוצה גדולה הביאו אוטובוס והסיעו אותנו לכלא בהרצליה, שם נשארתי במעצר 6 חודשים. זה היה כלא גדול, היו שם אולי עשרת אלפים עצורים.
אחרי ששה חודשים השתחררתי ובאתי לנצרת כי ידעתי שאשתי גרה עם האחים שלה בנצרת, שהתארחו כל התקופה הזאת אצל חבר שלהם, אדמון אסכנדר. הוא נתן להם מקום לגור אחרי שעזבו את כפר סבת. גרתי איתם חודשיים, אחר כך עברתי לגור בכפר כנא, שם היה אבא שלי והאחים שלי. הייתי הבכור בין האחים והאחיות שלי, היו שני אחים, חסן ומסטפא, וחמש אחיות. גרתי בכפר כנא עשר שנים, ועבדתי אצל יהודי במפעל סיד באלסג׳רה. במקור המפעל הזה שייך לאחמד עלי מאלסג׳רה הערבית. עבדתי שם 4-5 שנים והייתי מרוצה בעבודה שם, והייתי ביחסים טובים עם המעסיק שלי. אחר כך עברתי לגור בנצרת ועבדתי בקיבוץ כפר החורש.

רוב תושבי כפר סבת היגרו לסוריה וירדן. מעט משפחות נשארו בתוך המדינה. מהחמולה שלנו נשארו אולי 15 בתי אב, ומאלעמיראת עוד כמה. היום המשפחות מפוזרות בנצרת, אלרינה, כפר כנא, טמרה, דיר חנא ואַלְלִד. אלטַיִּבּ, גיסי, חי בסוריה והוא מתקשר הרבה בטלפון. יש לו בן מרצה באוניברסיטה באמריקה.
היום אם אלך לכפר סבת לא אזהה כלום. פעם הייתי שם, לא ידעתי איפה הבית שלנו, רק לפי השיחים שהיו בחצר הבית שלנו ידעתי איפה הבית. ליד הבית היתה באר מים, הבית הרוס והבאר קבורה. הכפר כולו משוטח. לבית שלנו אין זכר.

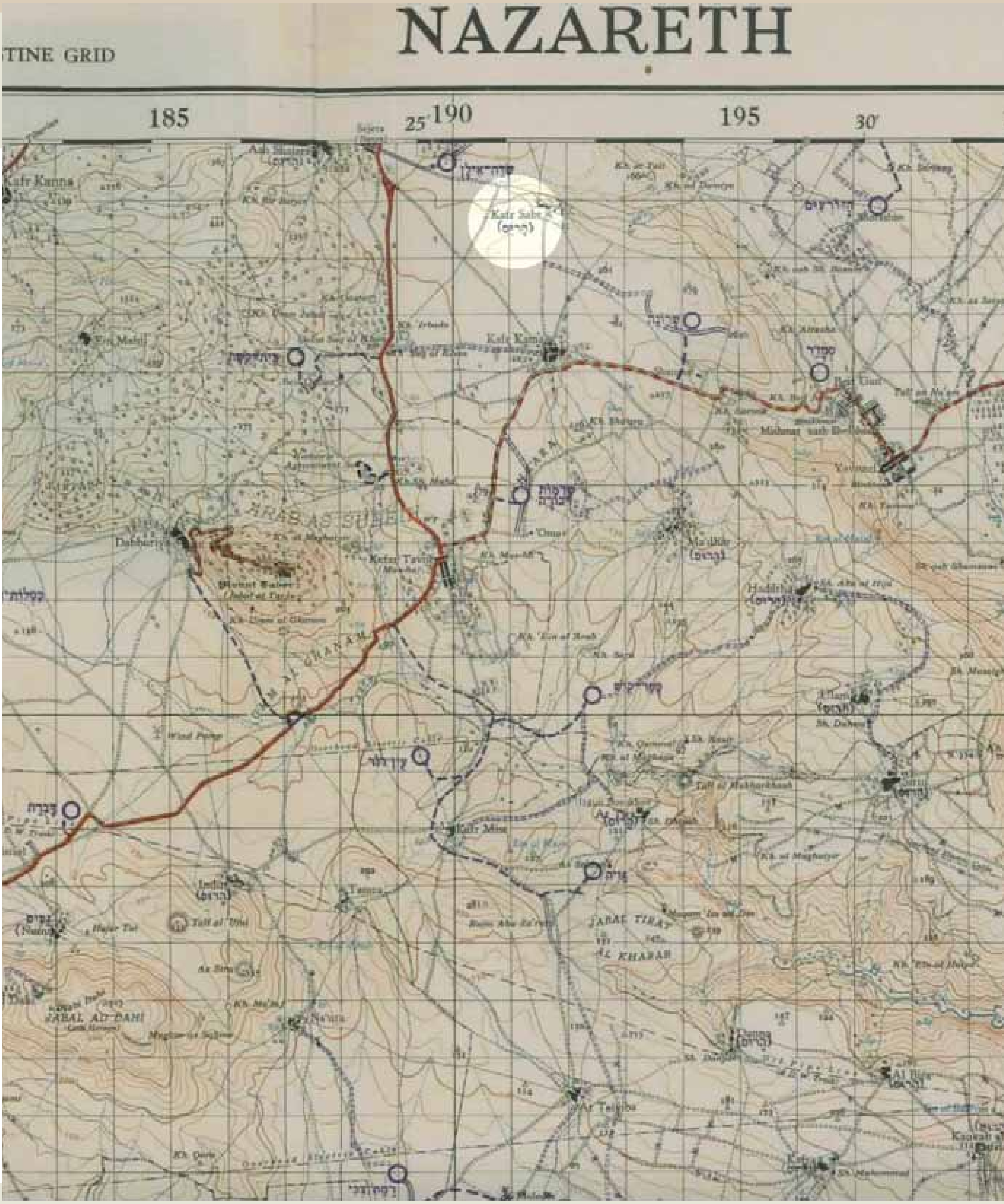

מפה בריטית משנת 1942 עם עדכון ישראלי ב 7-1956, הודפס ע"י מחלקת המדידות ישראל, 1958

خريطة بريطانية من عام 1942 وعليها إضافات إسرائيلية سنة 1956\7 .

British map -1942 with Israeli update 1956-7

كفر سبت – شباط 2011، تصوير عمر اغبارية
כפר סבת – פברואר 2011. צילם עמר אע̆באריה
Kafr Sabt – February 2011. Photo : Umar Ighbariyyeh

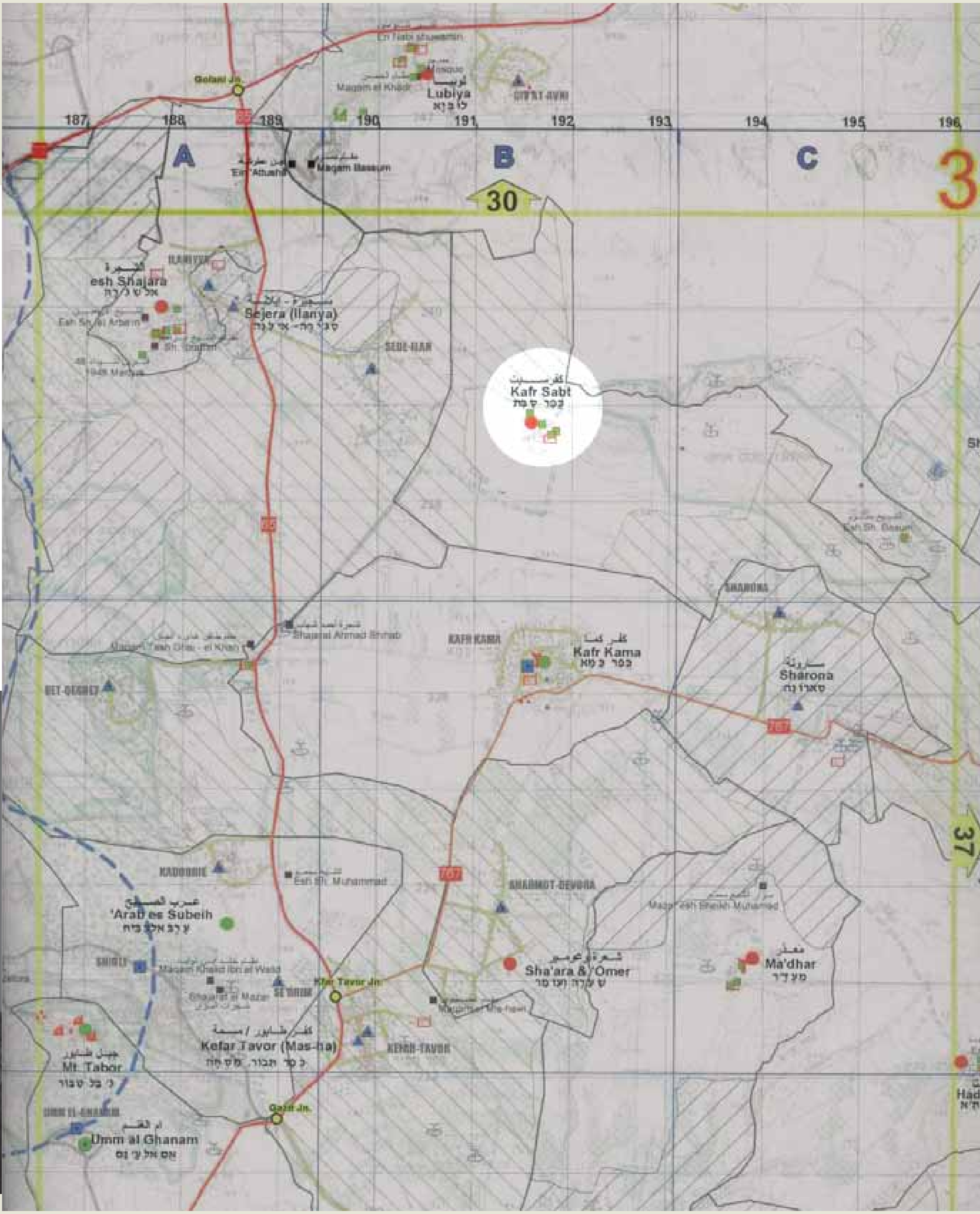

أطلس " طريق العودة": دليل المدن والقرى المهجرة والحالية والأماكن المقدسة في فلسطين، إعداد سلمان أبو ستة، لندن، 2007

מתוך «דרך השיבה», מדריך לערים ולכפרים הפלסטיניים המונטשים והקיימים ולמקומות הקדושים, ערך: סלמאן אבו סתָה, לונדון, 2007.

The Return Journey, A guide to the depopulated and present Palestinian towns and villages and holy sites, in English, Arabic and Hebrew, by: Salman H. abu-Sitta, London, 2007

شهادة

آمنة عيسى سعدي (86 سنة)
ولدت عام 1925 بكفر سبت

أجريت المقابلة في منزلها الحالي بالناصرة

شباط 2011

آمنة عيسى السعدي - أم فتحي
אמנה עיסא אלסעדי - אם פתחי

أنا من دار سيدي عيسى، أبوي كان زعيم المغاربة كلهم، وسيدي كان قاضي في طبرية، كان اسمه أبو السعدي، كان إلنا قيمة كبيرة بالبلد، أبوي كان زعيم وعنده أراضي، كانوا فلاحين البلد يفلحوا ويشتغلوا ويحرثواعنده، وكان يعطيهم يبنوا دور ويوخذوا الهم حواكير، حوالي 10–12 عيلة من بلدنا كانوا فلاحين عنده، هذول أجو من قرى وبلاد جنبنا ومن نابلس وكانوا ساكنين عندنا، وتهجروا معنا بال 48.

إحنا ظلينا بالبلد مع كم عيلة للآخر. باقي أهل البلد وزعوا عيالهم من قبل، حتى السركس وزعوا عيالهم على بلاد ثانية. أما إحنا ما طلعناش وما أخذناش لا قمح ولا شعير ولا أغراض، كله ظل بالبلد وراح. يعني لما اليهود طوقوا البلد كان ناس صاروا مطلعين عيالها وموزعينها. اليهود هجموا علينا أول يوم قبل ما تخلص الهدنة، واحد سركسي حكى لأبو فتحي إنه اليهود مسميين بلدنا خط الدفاع، لأنه اليهود بدهم لوبيا، هناك كانت القيادة، بلدنا صغيرة وما فيها إشي. أنا كنت بالدار، كنا نايمين، أجت واحدة من خواته لجوزي ودقت على الشباك وقالت، محمود محمود اجو اليهود. أجا علي العبد الله قعد خاله يعني حماي، علي العبد الله ساكن اليوم باللد. طلعنا بالثياب اللي علينا. جوزي حمل بنتين وقال لي خذي المصاري وراح عند أبوه وما بعرف وين راحوا، طلعت من الدار ولقيت حماتي وخوات جوزي واقفات بالحوش عندنا، سألتهن وين راح محمود فقلن لي أنه راح عند أبوه. بعدين جوزي محمود طلع مع بنات ثنتين وأبوه وراحوا من طريق، وأنا حملت بنتي فتحية وطلعت من طريق ثانية. لما طلعت شفت اليهود صاروا بقلب البلد واقفين على البوبرية، هاي عمارة كبيرة، قلعة قديمة عالية كانوا الأتراك عاملينها حبس، عند دار عمي علي أخو أبوي، كانوا اليهود يشيلوا الذخيرة عن الأرض ويناولوا بعض على ظهر البوبرية، أنا شفتهم بعيني. جينا فتحنا البوابة الشمالية وطلعنا، بدنا ننهزم على لوبيا،

لاقينا حماد المدني، هذا الزلمة اللي ابنه مات على البيدر، مشينا باتجاه لوبيا، واحنا ماشيين سألت مرة حماد جوزها إذا أقعد احمد، قال لها أقعدته، هذا احمد كان شاب، يا حرام ما إلوش عمر، كان نايم بالبيدر وبارودته جنبه، ما صحيش لما أبوه ناداه وظل نايم، لما وصلنا عين السفلى سمعنا طلع من هناك صوت طخ، طلق واحد على بلدنا، فصاروا اليهود يطخوا علينا ويرموا علينا قنابل، صرنا نحبي حبي، وأنا حاملة بين إيدي فتحية وعمرها 11 شهر وكنت حامل بفتحي، كانوا يضربوا قنابل والسهل كان يضوي منها، كان الوقت فجر قبل طلوع الشمس، كنا احنا وجيراننا دار أبو مدني، وتصاوب السعدي ابن أخوي عبد القادر، كان شبيب 15–16 سنة، أجا إسعاف من لوبيا وشالوا اللي تصاوب وأخذوه على لوبيا، كانوا شايفيننا من هناك، لوبيا كانت عاصمة كبيرة وفيها قيادة، واحنا ظلينا نركض للوبيا، وجوزي مع البنات الثنتين ما بعرف شو صار معهم. كل هذا واحنا صايمين. قلنا للقيادة العربية بلوبيا إنه اليهود هجموا على كفر سبت، قالوا طيب احنا حالياً بهدنة، كمان يومين بتخلص الهدنة وبنرجعكم على بلدكم. [تم الاتفاق بين إسرائيل والعرب بوساطة الأمم المتحدة على هدنة أولى بين 10.6.1948 – 9.7.1948]. قالوا لنا خليكم هون. أبو صالح وحماد المدني وعمي عبدالله، أبو الشاب اللي أجا خبرنا إنه اليهود بالبلد، ظلينا بلوبيا. أنا مع بنتي الصغيرة فتحية، وصرت أستنّى أبو فتحي والبنات، قلقت عليهم وفكرت إنه اليهود قتلوهم. ، كمان السركس رحلوا عيالهم وكانوا ييجو على القرى اللي حوالينا، وظل ببلدهم بس حرس، حوالي 30–40 واحد شباب. قررنا نمشي من لوبيا لطرعان ومن هناك للرينة، أنا وعمي عبدالله كان إلنا قرايب بالرينة، أختي كانت متجوزة هناك، فقررنا نروح عندهم، واحنا بالطريق صارت طيارة تضرب على لوبيا واحنا تخبينا داخل عبارة، يمكن كان آخر يوم بالهدنة، اليهود كانوا بصنعوا فشك ويحضروا سلاح، بالطريق ميّلنا على طرعان وارتحنا عند ناس مغاربة ساكنين هناك من زمان وبعدين كملنا للرينة، ومرقنا من كفر كنا، كانت الدنيا حامية وكنت صايمة، معي فتحية وكنت حامل الناس اللي معوا أفطروا لما كنا بطرعان، أنا ظليت صايمة، بس بكفر كنا وقفنا عند العين وكانت ميّ النبع جارية، غسلت وجهي وشربت، وراح صيامي. من العطش. بالطريق للرينة سألونا شباب من وين احنا، قلنا لهم شو صار، قالوا كمان شويّ بتخلص الهدنة وبتيجي ذخيرة من الشام. بالرينة قعدنا يومين، بعدين قلت بدي أروح عند أختي، كانوا طالعين قبلنا بشهرين من البلد وساكنين بالناصرة، كانوا ساكنين ببيت كبير عند أدمون اسكندر، رحت

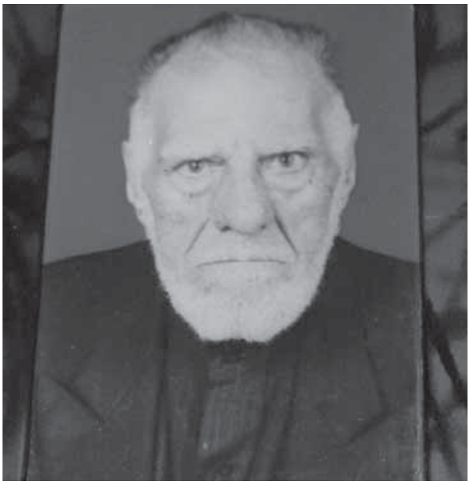

الطيب السعدي، يسكن اليوم في دمشق، زعيم كفر سبت حتى 1948، شقيق السيد مناد عيسى والحاجة آمنة، المنشورة مقابلتاهما هنا

אלטיב אלסעדי, גר היום בדמשק, מנהיג כפר סבת עד 1948, אחיהם של מנאד עיסא ושל אמנה אלסעדי המרואיינים בחוברת

وسكنت معهم. وأنا هناك سقطت الناصرة. كل الوقت أعيط على بناتي، وبس بعد شهرين وأنا بالناصرة عرفت إنهم بالسركس. عرفت من ناس من السركس أجو على الناصرة. قالوا شفنا ختيار من كفر سبت ببلدنا بالجامع اسمه صالح عبد القادر كان يعيط لأنهم حبسوا ابنه ، يعني جوزي، ومعاه بنات ثنتين. وقتها بس عرفت إنه البنات مع سيدهن هناك وإنه أبو فتحي محبوس. اليهود حبسوه لأنهم مسكوه بالبيت لما رجع عشان ينام فيه بعد يومين من الاحتلال. هذول السركس قالوا إنه مش ممكن بهالأيام نجيب بناتك هون أو إنك تروحي هناك، ممنوع.

كفر سبت - شباط 2011
כפר סבת - פברואר 2011

بس على الأقل تطمنت إنهم طيبين، بعد حوالي ثلاث شهور عمي (حماي) بعث واحد من الرينة يناديني أشوف بناتي بالسركس، رحت وقعدت بالسركس حوالي شهرين. كان عمي يروح بهذي الأيام على كفر سبت ويقطف ذرة ويجيب عشان نوكل. ثريا أكبر بنت كان عمرها 4 سنين وزهية 3 سنين. ابننا محمد مات وعمره سنتين ثلاث بكفر سبت. يوم أجا واحد من السركس اسمه محمود الشاويش، كان يشتغل مع جيش اليهود، قال لعمي إنه ممنوع نظل بالسركس لأنه اليهود قالوا ممنوع يظلوا فيها عرب. جابوا سيارة وحمّلونا. سألوا عمي وين بدك نوخذك؟ قال لهم حطوني بين الزيتون بكفر كنا. في واحد قرابتنا من كفر كنا سمع إنه ناس من كفر سبت موجودين بين الزيتون وأجا يشوف، شاف عمي فصار يعاتبه ليش بعنّد ويظل بالبلد وما طلع مع أغلب الناس. رحنا معاه وسكنا بكفر كنا. أنا بعد يومين ثلاثة جيت على الناصرة عند أهلي، أخذت بناتي ومشيت من كفر كنا للناصرة. كان أخوي الطيب وباقي أخوتي صاروا تاركين البلاد، لما أنا كنت بالسركس، وظل بالبيت بس أمي وخالتي مرة أبوي وأخوي الصغير مناد. ظليت بالناصرة وهناك خلّفت فتحي، ظليت حتى طلع جوزي من الحبس وأجا على الناصرة. سكنا مع بعض بالناصرة حوالي شهر وبعدين انتقلنا لكفر كنا. بعد بعشر سنين جينا نسكن بالناصرة، اشترينا دونم أرض، سكنا بالأول ببراكية وبعدين عمرنا دار. بنينا بدون رخصة لأنه الدولة رفضت تعطينا، قالوا ممنوع تبنوا، هاي أرض مصادرة. وبعد 6–7 سنين صادروا الأرض ورحلونا، وأعطونا تعويض بس أنا انجنيت على هاي الترحيلة. وبعدها جينا على هاي الحارة وسكنا هون.

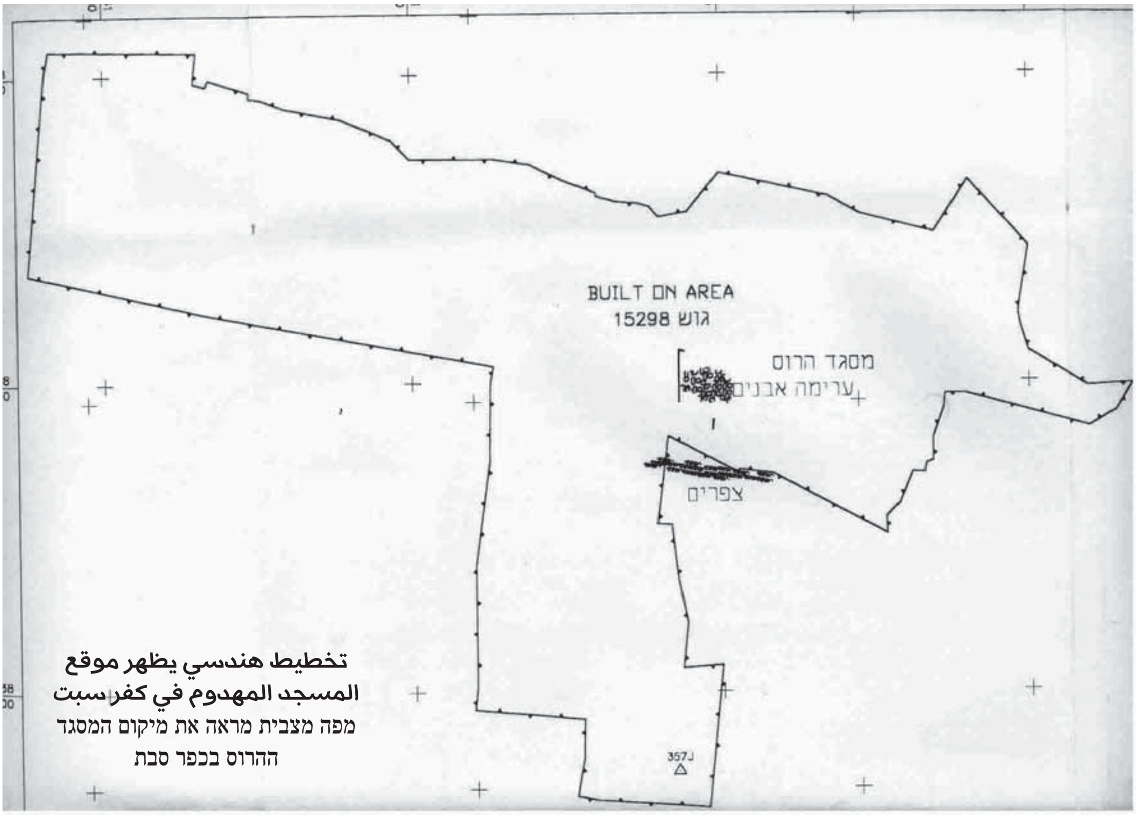

تخطيط هندسي يظهر موقع
المسجد المهدوم في كفر سبت
מפה מצבית מראה את מיקום המסגד
ההרוס בכפר סבת

حجارة مسجد كفر سبت المهدوم - أذار 2011

אבני המסגד ההרוס, מרס 2011

עדות

אמנה עיסא סעדי (86)
נולדה בשנת 1925
כפר סבת

הראיון נערך
בביתה הנוכחי בנצרת

פברואר 2011

آمنة عيسى السعدي - أم فتحي
אמנה עיסא אלסעדי - אם פתחי

אני ממשפחת עיסא, אבא שלי היה המנהיג של כל המגרבים באזור, סבא שלי אבו אלסעדי היה שופט בטבריה. היה לנו מעמד מכובד בכפר. אבא שלי היה מנהיג והיו לו הרבה אדמות. פלאחים [שכירים] עבדו אצלו, הוא נתן להם אדמות ובנו בתים, קיבלו גם חלקות אדמה ועיבדו אותן בשביל עצמם. היו כ 15 - 20 משפחות מהכפר מועסקות אצלו. אלה באו מכפרים אחרים כדי לעבוד, חלקם מאזור שכם, אחר כך גרו בכפר באופן קבוע, וגם גורשו איתנו ב 1948.
אני, בעלי, הבנות הקטנות שלנו, חמי ועוד מעט אנשים נשארנו בכפר עד הסוף. רוב התושבים שלחו את הילדים והמשפחות שלהם לכפרים השכנים לפנינו, אפילו הצ׳רקסים שכנינו העבירו את הילדים שלהם לכפרים אחרים. אנחנו לא יצאנו מהכפר בשלב מוקדם ולכן לא לקחנו איתנו חיטה או שעורה או את החפצים שלנו, הכל נשאר בכפר והפסדנו אותו. כשתקפו היהודים את הכפר, רוב האנשים כבר לא היו בכפר. היהודים תקפו אותנו יום לפני סיום ההפוגה הראשונה
[הושג הסכם בין ישראל לערבים בתיווך האו״ם לקיים הפוגה בין 10.6.1947 - 9.7.1948], איש צ׳רקסי אמר לבעלי, אבו פתחי, שיהודים היו מכנים את הכפר שלנו ״קו ההגנה״. כי הם רצו את לוביא, שם הייתה ההנהגה, הכפר שלנו היה קטן ולא היה בו כלום. אנחנו היינו בבית, ישנו, גיסתי באה ודפקה בחלון שלנו וקראה, מחמוד מחמוד, היהודים באו. אחר כך בא גם עלי עבד אללה כדי להעיר את דודו, חמי. עלי גר היום בלוד. יצאנו מהבית מיד ללא שום התארגנות, בעלי נשא על כתפיו שתי בנות, תֻ׳ריא בת 4 וזהַיָּה בת 3, אמר לי תקחי איתך כסף, הלך לעזור לאבא שלו ולא ידעתי לאן הלכו. יצאתי מהבית ומצאתי את חמתי ואת גיסותיי עומדות בחצר הבית, שאלתי אותן איפה מחמוד? אמרו שהוא הלך לעזור לאבא שלו.
אני לקחתי איתי את פתחיה, הבת הקטנה שלנו, בת פחות משנה, והתחלתי ללכת. כשיצאתי ראיתי שהיהודים היו כבר בתוך הכפר, ראיתי אותם על גג ״אלבובריה״, זה מבנה גדול, מבצר עתיק גבוה שהיה

כלא בזמן הטורקים, זה ליד בית דודי עלי, אח של אבא שלי, היהודים היו מעבירים אחד לשני תחמושת מהאדמה לגג של אלבובריה, ראיתי אותם במו עיניי. ברחנו לכיוון לוביא, פגשנו את חמאד אלמדני ומשפחתו, זה שהבן שלו נהרג בגורן. בדרך, אשתו של חמאד שאלה אותו אם הוא העיר את בנם אחמד, הוא אמר שכן. אחמד היה צעיר, גורלו היה למות, מסכן, הוא ישן בגורן והרובה שלו לידו, אבא שלו העיר אותו אבל הוא לא התעורר, היהודים מצאו אותו ישן והרגו אותו. בדרכנו ללוביא, ליד אלעין אלספלא, יצאה יריה משם לכיוון כפר סבת, אז היהודים התחילו לירות ולזרוק לעברנו רימונים, התחלנו לזחול, איתי הבת שלי פתחיה בת 11 חודשים ואני גם בהריון, הרימונים היו מאירים את השדה, השעה הייתה שעת בוקר מוקדמת, לפני הזריחה, היינו אנחנו והשכנים שלנו משפחת מדני, מהירי נפצע אחיינו אלסעדי בן אחי עבד אלקאדר, היה צעיר בן 15-16 שנים. הגיעו אנשי עזרה ראשונה מלוביא ולקחו אותו לשם. מסתבר שראו אותנו מלוביא, לוביא היה כפר מרכזי ושם הייתה הנהגה, אנחנו המשכנו לרוץ לכיוון לוביא. ולא יודעת מה קרה לבעלי ולשתי בנותיי. כל זה ואנחנו בצום. היה רמדאן. סיפרנו להנהגה בלוביא על מה שקרה, הם אמרו בינתיים אנחנו בהפוגה, מחר ההפוגה תיגמר ונחזיר אתכם לכפר שלכם. אמרו לנו שאנחנו יכולים להישאר בלוביא. חיכיתי לאבו פתחי בעלי ולבנות שלי אבל הם לא הופיעו. חשבתי שהיהודים הרגו אותם. החלטנו ללכת לכפר אלרינה [ליד נצרת], יש לנו שם קרובי משפחה, גם אחותי נשואה שם. הלכנו דרך טרעאן [מערבית לצומת גולני], לפני כן מטוס התחיל להפציץ ליד לוביא, התחבאנו מתחת לגשר. זה היה אולי היום האחרון בהֻדנה, בה היהודים ייצרו כדורים והכינו נשק. בדרך נכנסנו לנוח בטרעאן אצל משפחה מגרבית שגרה בטרעאן מזמן, ומשם המשכנו לאלרינה, עברנו דרך כפר כנא, היה חם והייתי בצום, האנשים שהיו איתי שברו את הצום בטרעאן אך אני התעקשתי להישאר בצום, אבל בכפר כנא עברנו ליד המעיין, המים זרמו ממנו, שטפתי פנים ושתיתי. הלך הצום. טוב היה חם. בדרך לאלרינה התעניינו כמה צעירים שעמדו בצד הדרך מאיפה אנחנו ואז סיפרו שעוד מעט תגיע תחמושת מסוריה ותיגמר ההֻדנה ויהיה טוב. נשארתי יומיים באלרינה, ומשם הלכתי לנצרת כי האחים שלי שעזבו את כפר סבת לפני כחודשיים וגרים עכשיו בנצרת. הם גרו אצל חבר שלהם אדמון אסכנדר. הצטרפתי אליהם. כשהייתי שם, כבשו היהודים גם את נצרת. כל הזמן הזה דאגתי לבנות שלי. רק כחודשיים אחרי שנפרדתי מהן ידעתי שהן נמצאות באלסרקס [כפר כמא]. צ׳רקסים שבאו מכפר כמא לנצרת סיפרו שראו במסגד של כפר כמא איש זקן, קוראים לו סאלח עבד אלקאדר, עם שתי בנות והיה בוכה על בנו שהיהודים לקחו אותו למעצר. רק אז ידעתי שבעלי נעצר כי חזר לכפר וישן בבית. הם אמרו לי גם שלא אוכל ללכת לכפר כמא ואי אפשר בינתיים להביא את הבנות שלי משם לנצרת. היה אסור ללכת ממקום למקום. לפחות נרגעתי כי ידעתי שהן בחיים. כשלושה חודשים אחר כך, חמי שלח איש מאלרינה וביקש שאני אבוא לכפר כמא, הלכתי איתו וגרתי בכפר כמא כחודשיים, עם הבנות שלי ועם חמי. הוא שכר שם בית וגר בו מאז שעזב את הכפר. הוא גם היה הולך לכפר שלנו לקטוף תירס כדי לאכול.

יום אחד הביא מחמוד אבו שאויש, צ׳רקסי שעבד עם הצבא של היהודים, מכתב ובו כתוב שהיהודים לא רוצים שערבים יגורו בכפר כמא ולכן אסור לנו להישאר שם. לקחו אותנו ברכב ושאלו את חמי לאן הוא רוצה שיקחו אותנו, הוא ביקש שיורידו אותנו במטע זיתים ליד כפר כנא, הוא אמר שהוא רוצה לישון מתחת לעצי הזית. קרוב משפחה מכפר סבת שגר בכפר כנא שמע שיש במטע הזיתים אנשים מכפר סבת, בא כדי לראות מי אלה. הוא לקח אותנו ונזף בחמי שלא יצא מוקדם יותר מהכפר כפי שעשו רוב האנשים. גרנו בכפר כנא. אחרי יומיים שלושה אני חזרתי שוב לנצרת כדי לגור עם האחים שלי. הלכתי ברגל מכפר כנא עד נצרת. שם גיליתי שהאחים שלי עזבו כבר את נצרת ועברו לדמשק חוץ מאחי הקטן מנאד שנשאר עם אמא שלי והאמא החורגת, שתיהן היו זקנות ולא רצו לעבור. גרתי איתם בנצרת עד שבעלי השתחרר, הוא היה בכלא ששה חודשים, בזמן הזה ילדתי את בננו פתחי. אבו פתחי בא לנצרת וגרנו שם כחודש ואחר כך עברנו לכפר כנא. אחרי עשר שנים עברנו לנצרת. קנינו דונם אדמה, התכוונו לבנות בו בית אבל לא קיבלנו היתר. בנינו סככה וגרנו בה ואחר כך בנינו בית ללא היתר. הרשויות טענו שהאדמה שבנינו עליה הופקעה וכי עלינו לעזוב אותה. בסוף נאלצנו, אחרי שש שבע שנים, לעזוב גם את הבית הזה. הם נתנו לנו פיצויים אבל אני השתגעתי מהפינוי הזה. אז באנו לשכונה הזאת ובנינו את הבית הזה.

أم فتحي وابنتها فتحية التي كانت ابنة 11 شهراً يوم التهجير
אם פתחי ובתה פתחיה שהייתה בת 11 חודשים ביום הכיבוש והגירוש

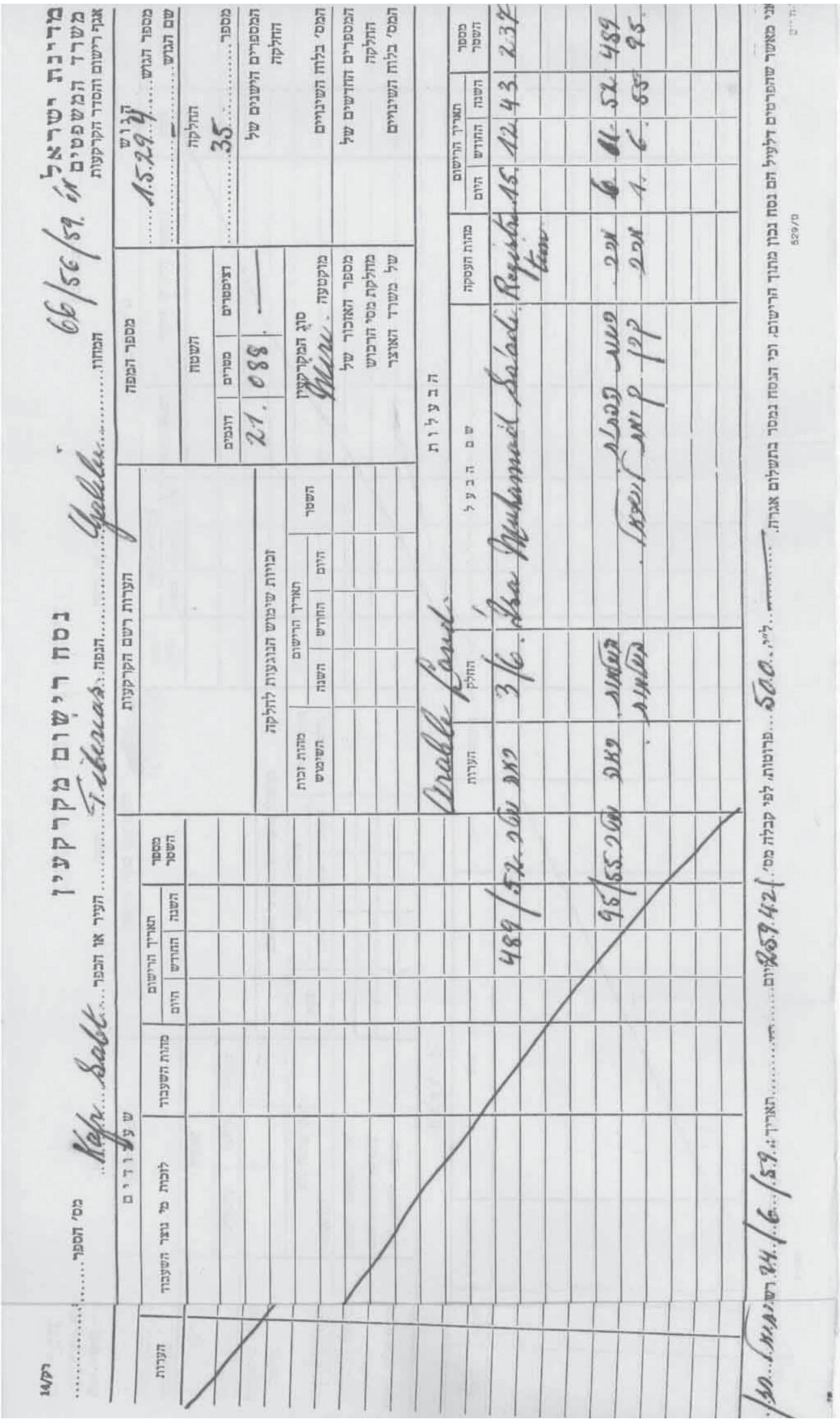

מדינת ישראל
משרד המשפטים
נסח רישום מקרקעין

وثيقة تسجيل ملكية قسيمة أرض في كفر سبت تابعة للسيد عيسى السعدي رحمه الله، والد السيد مناد السعدي، صادرة عن دائرة تسجيل الأراضي في وزارة العدل الإسرائيلية يوم 24.6.1959 تشير الوثيقة إلى أن سلطة التطوير الإسرائيلية والصندوق القومي اليهودي هما أيضاً من مالكي القسيمة إلا أن السيد مناد السعدي لا يعرف عن ذلك شيئاً

37//36

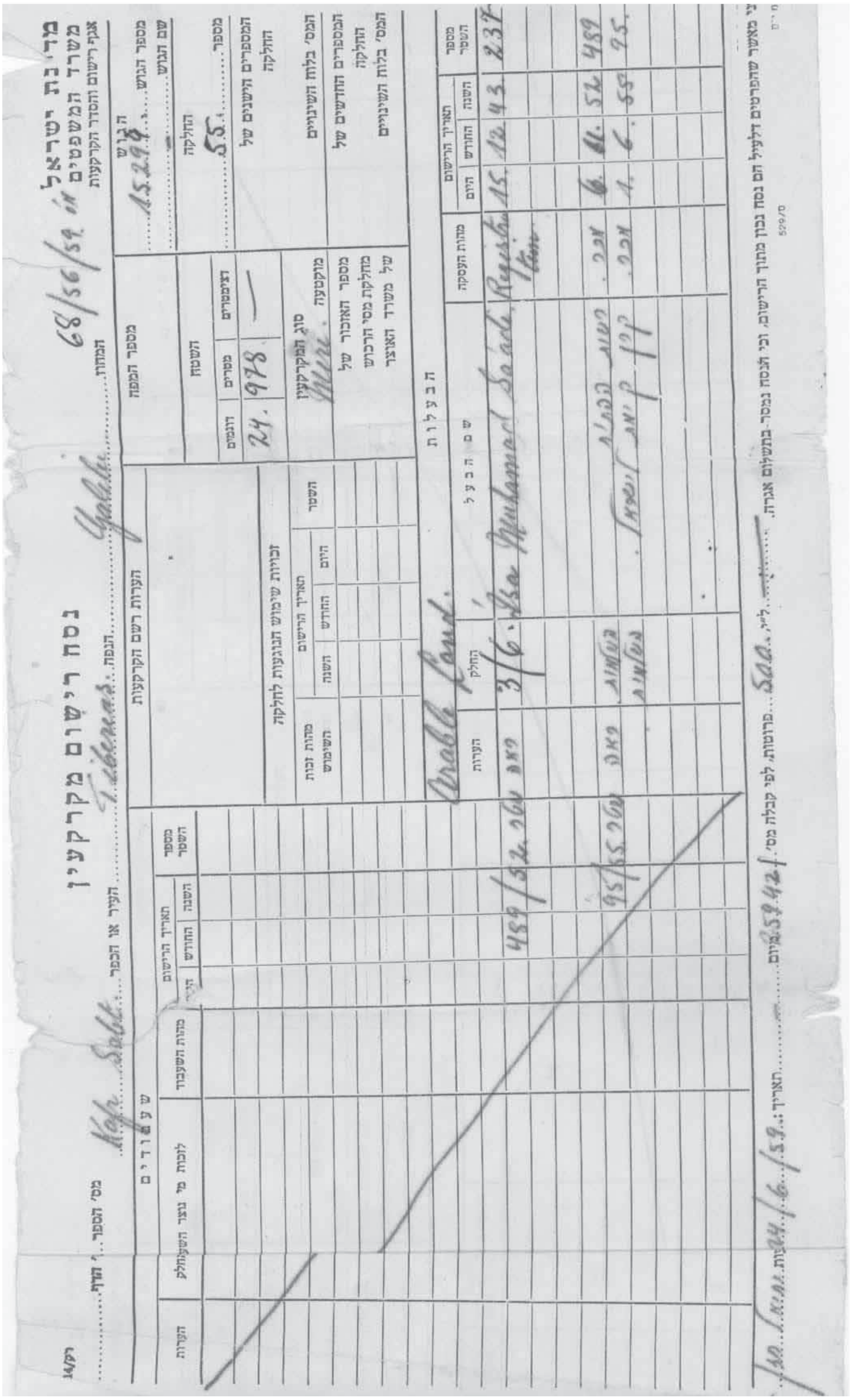
מדינת ישראל
משרד המשפטים
אגף רישום והסדר הקרקעות
נסח רישום מקרקעין

במסמך רישום מקרקעין זה, שנמצא בידי מנאד אלסעדי, המרואיין כאן, כתוב שגם רשות הפיתוח והקרן הקיימת לישראל הן מבעלות החלקה. הפליט מנאד אלסעדי לא יודע על כך דבר

شهادة

مناد عيسى السعدي (78 عاماً)
ولد عام 1934 بكفر سبت

يسكن حالياً في مدينة اللد

أجري اللقاء خلال سفر بالسيارة
من اللد إلى كفر سبت

شباط 2011

مناد عيسى السعدي بين أطلال كفر سبت - آذار 2011
מנאד עיסא אלסעדי בין שרידי כפר סבת, מרס 2011

عنا من البلد بعد ما اليهود هاجموا السجرة العربية ولوبيا. احنا والسجرة كنا جيران، وقرية لوبيا من الشمال، كانت طريق بيننا وبين لوبيا وطريق من بلدنا للأسفلت عند السجرة ومن هناك كنا نروح لطبرية، وكفر كما كانوا جيراننا، أنا تعلمت بمدرسة كفر كما من صف أول لصف رابع، بعد الرابع ما تعلمتش، المدرسة كانت تابعة للقريتين، المسافة بين كفر سبت وكفر كما بس كيلومتر واحد، كل الأولاد اللي بدهم يتعلموا كانوا يتعلموا هناك، في أولاد ما كانوش يتعلموا بالمرة والبنات ما كانوش يتعلموا.
أنا خلصت صف رابع وكان عمري حوالي 12 سنة، بعدها صرت أشتغل بالزراعة وبالأرض، كنا ملاكين، كان النا ألوف الدونمات بكفر سبت، يعني لأبوي ولأخوتي كان أكثر من أربع آلاف دونم، أرض كفر سبت كانت 12 ألف دونم. يمكن منها أرض لليهود. مش متأكد. بعرف إنه ببلاد مغاربة ثانية باعوا لليهود أرض، أخذوا من معذر من ناس بدلوا أراضيهم وراحوا على سورية، بس كفر سبت ما بعرف. كان واحد سمسار أراضي من معذر، كان يوخذ أرض من الفلاحين ويعطيهم أرض بدالها في سورية، ويرحلوا، هذا الحكي بالأربعينات.
دارنا كانت كبيرة، حوالي دونم أرض، داير الأرض كلها دور لأخوتي، كل واحد غرفتين غرفتين، حوش واحد وحواليه سور، كان عندنا بقر وغنم، كانت حياة فلاحين، كان عندنا خير وكنا مبسوطين.
كنا ست أخوة وأنا أصغر واحد فيهم، وتوفوا كلهم بسورية ما عدا واحد ما زال طيب لليوم بسورية واسمه الطيب، وأنا بحكي معه بالتلفون. هذا الطيب كان زعيم البلد كلها، هاي وظيفة كانت أكبر من وظيفة المختار. أخوي الأصغر منه واسمه محمد هو كان المختار، الطيب عمره اليوم حوالي 100 سنة، بنحكي بالتلفون، ورحت مرّة على سوريا والتقيت فيه وكنا نلتقي كمان بالأردن. أخوي الطيب طوّب الأرض بالأربعينات، بذكر انه أجت المساحة على

البلد وطوبوا الأرض وحطوا حدود بيننا وبين اليهود، من الغرب كانت الحدود بيننا وبين السجرة اليهودية ومن الشرق حدود أرضنا مع أرض مستوطنة يمة (يبنئيل) وسارونا، كفر كما حدودها كمان على أراضينا من الجنوب ولوبيا من الشمال. يعني كنا محوّطين بيهود ما عدا كفر كما ولوبيا. السجرة وبيت كيشت من الغرب. بعد كفر كما من الجنوب كان قرى عربية منها معذر وعولم وهذول قرى مغاربة، وكان حدثا وسيرين. كل هاي البلاد تابعة لقضا طبرية.

سنة 1947، يمكن بأول الأحداث، جوّزنا أخوي سعيد، جبنا عروسته من الشام، وأجت التكسيات وكان بدهم يمرقوا من عند السجرة اليهودية، وأجو من أهل بيت كيشت حوالي 50 واحد على كفر سبت وحضروا العرس، أجو على عربات وخيل، كان عرس كبير، هذا كان بأول المناوشات. الأعراس كانت بهذيك الأيام ترفع الراس، كانت فرح ودبكة وذبح خرفان وحداية، كان حدّا ييجي من المجيدل، كان في بلد اسمها المجيدل [احتلت وهجّرت عام 1948، 6 كيلومتر غرب الناصرة، اقيمت المدينة الإسرائيلية مجدال هعيمق على أراضيها]، وكان حدّا من نمرين أو من حطين، كانوا حدّاي شاطرين وبحمسوا الناس، وكان قدام كل دار ساحة، وكان عندنا ساحة كبيرة وعملنا العرس فيها، كان أرض وساع. كان بالبلد عيلتين، احنا دار عيسى بغرب البلد، والعميرات شرق البلد، والعيلتين مغاربة، كان بالبلد شوي فلاحين أجو يشتغلوا فأعطوهم أرض وبنوا وسكنوا بالبلد. كان أرض وخير، أعطوهم لكل عيلة حوالي دونم وسكنوا فيها. وكان كمان بدو من عرب المشارقة ساكنين شرق البلد، بيننا وبين يمة وسارونا، كانوا يوخذوا مرات منا أرض ويخيموا فيها. كانوا ساكنين على أرض دار الطبري، صدقي الطبري من طبرية، شخص مشهور كثير، كان له أراضي بالمنطقة والمشارقة قاعدين على أرضه. كان بالبلد حوالي 400 نسمة غير المشارقة، المشارقة كان عددهم أقل منا. طبعاً هم ما كانوش مغاربة. مع إنه فش فرق بين الناس، وأهل فلسطين ما كانوا يفرقوا بين مغربي وغير مغربي، بهذيك الأيام كانت الناس تتنقل بالبلاد العربية وتسكن وين بدها باعتبار إنها بلد واحدة. كان بالبلد جامع حلو، كان مبني من حجر، وكان مشكّل بحجر أبيض عن دون البلد، لأنه كل البلد كانت مبنية بحجر أسود. البلد ما فيها حجر أبيض، كل بيوت البلد تقريبا كانت مبنية بحجر أسود وطين، والسقف عادة كان من خشب وطين، بس بآخر ثلاث أربع سنين صاروا يستعملوا باطون (أسمنت). وكان بالبلد عمارة كبيرة كنا نسميها البوبرية، على طرف البلد قريبة من المقبرة، مبنية من حجارة كبيرة، كل حجر يمكن طوله ثلاثة متر. كانت بزماننا مهجورة. يمكن هي من زمن الرومان. كان بالبلد آثار رومانية غيرها، كان عمدان على طريق عين البعيدة، اثنين أو ثلاثة مرمية على جنب الطريق، عمدان رخام بيضا مع قاعدة. اليهود أخذوهم بعدين. كان بكل دار بير ولكن هاي كانت مي للدواب لأنها هاي ميّ من الطريق والحارة تتمع بالبير. ما كنا نشرب منها. قطع الأرض كانت مقسمة بين الناس وكانت العلامة سكك. نبات الصبر كان يستعمل حول الدور جوّة البلد. وبيننا وبين اليهود كان بس سكك، وما كان مشاكل مع اليهود على حدود الأرض، كان يمكن بال 1944 تحديد رسمي للأراضي من قسم المساحة، وحددت وين كل بلد أراضيها.

كنا نمرّ من لوبيا أو من عند السجرة عشان نروح على شارع الأسفلت حتى نركب بالباص، بس ما كان إلنا شغل بلوبيا، كان تجار من لوبيا ييجو

على بلدنا ويبيعوا. ببلدنا كان دكانتين، واحدة لأبو خليل من قرايبنا وواحدة كانت لعاشور بالحارة التحتى، وكان دكانة لواحد اسمه حميد. كان لكل دار طابون ويخبزوا فيه. والضو كان على قناديل كاز. معاملاتنا الرسمية كانت تصير بطبرية، كان المختار يوخذ المعاملات لأهل البلد ويروح هو يعملها بطبرية.

وأنا صغير كنت أملّي مي على الدواب، كنت أروح على العين البعيدة، حوالي نص ساعة شرق البلد، كنت أملّي أربع تنكات وأنقلها للدار، وكانت عين السفلي تحت البلد وقريبة بس كانت تنشف بالصيف. العين البعيدة كانت بس لأهل كفر سبت، وكانت الغنم والبقر تشرب هناك. كل أهل البلد كانوا فلاحين، بس قبل ما نطلع بكم سنة صاروا شباب من البلد يروحوا على حيفا ويتوظفوا بالبوليس. نظرة الناس للوظيفة هاي ما كانت سلبية. مع الانجليز ما كانت كثير مشاكل. لما كانوا ييجو دورية على البلد كانوا بالأول ييجوا عند الطيب على المضافة، كانوا ييجو بسيارة أربعة خمسة جنود مرّة بالشهر أو بالشهرين، كانوا ييجو من طبرية.
أخوي الطيب كان يروح كثير على طبرية وعند القائمقام لضرورة الشغل. أنا كانت شغلتي إني أرجّع فرس أخوي من محطة الباص للدار. كنت أركب على الفرس ورا أخوي الطيب من البلد لعند محطة الباص اللي عند السجرة، هو يركب بالاص لطبرية وأنا أرجع الفرس للدار. ببلدنا ما كان ولا سيارة ولا حتى راديو، ما كنا نسمع أخبار كثير، بس لما واحد يروح على حيفا مثلا ويجيب معاه جريدة، كان جريدة اسمها فلسطين وجريدة اسمها الدفاع اللي كانت تصدر بيافا.
لما احتلوا اليهود السجرة، احنا خفنا. السجرة قبالنا، فصارت الناس تلم أغراضها وتطلع من البلد من الخوف. حملنا أغراضنا على عربايات وخيل وحمير، ما كان في سيارات، والناس راحت على الناصرة وكفر كنا وطرعان. بالنسبة لأهلي، أخوي الطيب راح استأجر سيارة من الناصرة، حملنا أغراضنا وطلعنا على الناصرة كل العيلة، الوالد كان متوفي، بالناصرة رحنا عند أصحاب لأخوي الطيب من دار اسكندر، أعطانا نسكن بدار كبيرة كانت من قبل مصنع للسجاير، بعدها لليوم، أعطانا إياها كلها وسكنا فيها، كنا حوالي 50 نفر، أخوتي وخواتي وكل العيلة. احنا طلعنا قبل ما اليهود يحتلوا كفر سبت، بحوالي شهر، وظل بالبلد عدد قليل حوالي 15–20 شخص، ولما اليهود احتلوا كفر سبت قتلوا فيها اثنين، واحد ختيار عمره 72 سنة اسمه عبد القادر انقتل في داره، وواحد اسمه أحمد المدني من قرابتنا، كان نايم على البيادر وقتلوه هناك وهو نايم. يهذي الأيام أنا كنت بالناصرة، وكان بالبلد قليل ناس منهم أختي أم فتحي وجوزها. بعد ما جينا على الناصرة بحوالي شهرين أجو اليهود احتلوا الناصرة. الدار اللي كنا ساكنين فيها بالناصرة كانت جنب العين، اليهود هجموا من جهة صفورية والدبابات دخلت الشارع الرئيسي بالناصرة، كانوا يرشّوا [إطلاق نار] على الأرض وبالهوا، واحنا نتفرج عليهم. ما كانش مقاومة بالناصرة، سلمت تسليم.
بكفر سبت ما كان مناوشات بيننا وبين اليهود، بس اللي خوّف الناس إنه كانت طيارة زي الطيارات الزراعية تطير من فوق كفر سبت، ومرّة كم شاب من كفر سبت طخوا عليها، فالناس خافت إنه اليهود ينتقموا منا. اليهود كان عندهم خيل وسلاح، بالسجرة كان مجموعة تطلع على خيل مع سلاح، كان الهم اسم نسيته. بالمنطقة بين السجرة وبيت كيشت ومسحة كانوا

اليهود مسيطرين، مع إنه ما كانوا يعملوا إشي بس كانوا مسيطرين على الشارع ومعهم سلاح. بشكل عام ما كان في علاقات مع اليهود، بس حدود الأرض بيننا وبينهم، ومرّات كان الطيب يستأجر تراكتورات من عند اليهود حتى يحرث أرضه، بس ما كنا نروح على مستوطنات اليهود. كان يهود من بيت كيشت ييجوا مرات على البلد. أهل كفر سبت شافوا التهجم على السجرة ولوبيا فهربوا من الخوف، طلعوا قبل أهل السجرة ولوبيا لأنه عندهم كان مقاومين وعندنا ما كان إشي. وبلدنا كانت صغيرة وما فيها سلاح. قبل ما نرحل بست سبع شهور بدينا نشعر إنه اليهود قاعدين يحتلوا البلاد. بال 48 زرعنا وحصدنا وأخذنا قمحنا معنا على الناصرة، طلعنا يمكن بشهر أيار بعد الحصيدة. كل سنة بعد الحصيدة كانوا ييجو تجار من الناصرة أو من طبرية ويشتروا المحصول، أكثر شيء كنا نزرعه هو القمح، وكمان ذرة. كان ناس يزرعوا عدس وخضرة بس بكمية صغيرة، وما كان شجر بالبلد لأنه المي بالبلد قليلة. بذكر إنه قبل ما نطلع بسنتين ثلاث عملنا بستان خضرة عند العين البعيدة وزعنا خضرة. لكن حول البلد ما كان ميّ، كانت أرض بعل.

أنا طلعت من البلد وعمري حوالي 14. سكنت بالناصرة وبعدها جيت على اللد. جيت على اللد سنة 1954 حتى أشتغل واشتغلت بالبيارات. عشان هيك نقلت عنواني بالهوية للد وسكنت باللد، كان صعب الواحد ينقل هويته، تغلبت بس بالآخر نقلت للد. كان حكم عسكري، كنا نيجي بتصريح من الناصرة.
كل عيلتي وأخوتي تركوا الناصرة بعد احتلالها بشهر وراحوا على سوريا، ظليت أنا وأمي وخالتي مرة أبوي، ختيارات ثنتين، ظلينا بدار أدمون اسكندر وأنا ظليت معهم، كل أخوتي كانوا متجوزين وأنا الصغير ومش متجوز. اليهود كانوا بدهم الناس ترحل. بعد احتلال الناصرة استأجر أخوي الطيب سبع جمال وحمّل الأواعي وطلعوا.
سبب رحيل أخوتي هو إنه القائد اليهودي اللي احتل المنطقة اسمه حييم، أجا لأخوي الطيب على الدار بالناصرة وطلب من الطيب إنه هو يعني القائد يوخذ أرض عين السفلى ملك له مقابل أنه يرجعنا على كفر سبت، وهاي منطقة عين السفلى كلها النا ملك للعيلة، حوالي 600 (ست مئة) دونم، كان بدّه يوخذها. الطيب خاف من العرض وما كان بدّه يبيع، فقال له بدّي أفكر وأتشاور وطلب مهلة أسبوع أو اسبوعين، ولكن بعد بيوم قرر يترك البلاد حتى ما يتورط مع هذا القائد. اليوم الأرض هاي مزروعة زيتون لليهود. فطلع الطيب مع كل أخوتي وعائلاتهم. أخوتي كلهم كانوا يسمعوا كلامه، هو كان الزعيم. مع إنه مش أكبر واحد، أكبر واحد بأخوتي كان اسمه عبد القادر.أنا تجوزت سنة 1958 وسكنت باللد، مرتي من كفر كنا بس بالأصل من السجرة، من اخوالي لأنه أمي من السجرة كمان. احنا والسجرة قرايب. اسم العيلة هون بالبلاد سجلناه عيسى، وفي ناس سجلوه مغاربة، واللي طلعوا على سوريا سجلوا اسم العيلة سعدي، على اسم جدي. أهل البلد تشتتوا. هون بالبلاد ظل عدد قليل وكمان هم تفرقوا، إشي بالناصرة، وإشي باللد، كفر كنا وشفاعمر ويمكن بالرينة.

עדות

מנאד עיסא אלסעדי (78)
נולד ב 1934 בכפר סַבְּת

כיום גר בלוד

הראיון התקיים ברכב תוך
כדי נסיעה מביתו הנוכחי
בלוד לביתו בכפר סַבְּת

פברואר 2011

مناد عيسى السعدي بين أطلال كفر سبت - آذار 2011
מנאד עיסא אלסעדי בין שרידי כפר סבת, מרס 2011

יצאנו מכפר סַבְּת אחרי שהיהודים תקפו את אלסג׳רה הערבית ואת לוביא. אנחנו ואלסג׳רה היינו שכנים, לוביא מצפון לכפר שלנו. היו דרכי עפר מכפר סַבְּת ללוביא ומכפר סַבְּת לכביש האספלט הראשי שעוד ליד אלסג׳רה. משם נסענו לטבריה. הכי קרוב היה כפר כמא, היינו שכנים ממש, אני למדתי בבית הספר בכפר כמא מכיתה א׳ עד כיתה ד׳. אחרי כיתה ד׳ לא למדתי. בית הספר היה משותף לשני הכפרים, המרחק בין כפר סַבְּת וכפר כמא היה רק קילומטר אחד. כל הילדים בכפר שרצו ללמוד למדו בכפר כמא. אבל היו ילדים שלא למדו. הבנות לא הלכו בכלל לבית הספר. אני סיימתי כיתה ד׳ בגיל 12. אחר כך התחלתי לעבוד בפלחה ובאדמה שלנו. היו לנו הרבה אדמות, אלפי דונם בכפר סַבְּת, לאבא שלי ולאחים שלי היו יותר מארבעת אלפים דונם. כל אדמת הכפר הייתה כ 12 אלף דונם. אולי חמשת אלפים דונם ליהודים. אני לא בטוח. שמעתי שבכפרים אחרים של מוגרבים כמו מעד׳ר, חלק מהאנשים החליפו את האדמות שלהם עם אדמות בסוריה ועברו לגור שם. ספסר אדמות ממעד׳ר היה עושה את העסקות האלה, לוקח את האדמות של האנשים ונותן להם אדמות בסוריה. זה היה בשנות הארבעים.

הבית שלנו היה גדול. כמעט דונם אדמה. מסביב היו בתים לאחים הנשואים שלי, כל אחד שני חדרים. היה מתחם אחד וסביבו לכל המשפחה גדר. היה לנו הרבה צאן ובקר. היה שפע והיו חיים טובים.

היינו ששה אחים, אני הקטן ביניהם, כולם נפטרו בסוריה חוץ מאח אחד, הוא עדיין חי בסוריה, שמו אלטַיִּבּ. אלטַיִּבּ היה מנהיג הכפר, זה מעמד חשוב יותר מהמח׳תאר. האח השני שלי, שהיה יותר צעיר מאלטַיִּבּ, היה המח׳תאר של הכפר. אלטַיִּבּ היום בן מאה. אנחנו מדברים

בטלפון מדי פעם, גם נסעתי לסוריה באישור מיוחד וביקרתי אותו, ונפגשנו כמה פעמים בירדן. אלטַיִּבּ רשם את האדמות של הכפר בטאבו בשנות הארבעים. אני זוכר שהגיעו אנשי המדידות לכפר, רשמו וסימנו את הגבולות בינינו לבין היהודים. ממזרח היה הגבול עם אדמות סג׳רה היהודית וממזרח עם אדמות ימה [יבנאל] וסרונה [שרונה], מדרום אדמות כפר כמא ומצפון אדמות לוביא.היינו מוקפים ביהודים ובכפר כמא ולוביא. בית קשת ממערב. אחרי כפר כמא מדרום היו עוד כפרים ערבים כמו מעד׳ר ועולם, שניהם כפרי מגרבים, והיו עוד שני כפרים באזור סירין וחדת׳א. כל הכפרים האלה היו במחוז טבריה.
בשנת 1947, אולי בתחילת ההתכתשויות באזור, האח שלי סעיד התחתן, הכלה שלו הייתה מדמשק, הסענו אותה במכונית, הגיעו מכוניות מדמשק לכפר סַבְּת ועברו ליד סג׳רה. היה לנו קשר עם אנשי בית קשת והם הוזמנו לחתונה, הגיעו אולי חמישים אנשים מבית קשת לחתונה בכפר סַבְּת, הם הגיעו על כרכרות וסוסים, היתה חתונה גדולה, זה היה בתחילת המתח בין יהודים וערבים. חתונות בימים ההם היו אירוע מפואר, שמחה, דבקה, שחיטת כבשים ומשוררים, היו משוררי חתונות מפורסמים באזור, היה אחד מאלמג׳ידל [כפר ממוקם כ 6 קילומטר מערבית לנצרת, נכבש וננטש ב 1948, העיר מגדל העמק הוקמה על אדמותיו], ומשורר מחטין או נמרין. שניהם היו טובים והיו מלהיבים את המשתתפים בחתונה. לא הייתה חצר מרכזית בכפר, ליד כל בית היתה חצר משלו, בבית שלנו הייתה חצר גדולה ובה קיימנו את החתונה. היה שטח רחב, הרבה אדמה. בכפר היו שתי משפחות, שלי משפחת עיסא במערב הכפר ומשפחת אלעמיראת שגרה בחלק המזרחי של הכפר. שתי המשפחות היו מגרביות. היו מעט ״פלאחים״ שגרו בכפר, אלה הגיעו לכפר כדי לעבוד אצלנו ועם הזמן קיבלו אדמות ובנו בתים ונשארו לגור בכפר, היו אדמות בשפע, לכן יכלו תושבי הכפר לתת למשפחות הפלאחים שטח של דונם לכל אחת כדי לבנות בית. ליד הכפר גר השבט ערבּ אלמשארקה, מזרחית לכפר בינינו לבין ימה [יבנאל] וסרונה [שרונה], לפעמים היו מקימים את המאהל שלהם על אדמת כפר סַבְּת. בדרך כלל גרו על אדמותיו של סֶדקי אלטברי, איש ידוע מהעיר טבריה. מספר תושבי הכפר היה כ 400 תושבים, ללא שבט אלמשארקה, שלא היו כמובן מגרבים. המגרבים באו אמנם מאלג׳יריה, אבל באותם ימים היה נהוג לעבור ממקום למקום בלי להרגיש שעברת לחוץ לארץ, כל האזור היה פתוח ונחשב לארץ אחת.
היה בכפר מסגד אחד, מסגד יפה, שהיה בנוי מאבן, חלק מהאבנים שחורות וחלק לבנות, בניגוד לבתי הכפר שכולם היו בנויים רק מאבנים שחורות עם בוץ, והגגות היו בדרך כלל מעץ ובוץ. רק בשנים האחרונות לפני 1948 התחלנו להשתמש בבטון. בכפר היה מבצר גדול קראנו לו ״אלבּוּבּריה״, ממוקם בקצה הכפר ליד בית הקברות, בנוי מאבנים גדולות באורך 3 מטר. אני זוכר את המבצר הזה כנטוש. רק שיחקנו בו כילדים. זה מבנה מזמן הרומאים אולי. היו עוד עתיקות בכפר, אני זוכר שהיו בדרך אל אלעין אלבעידה, שלושה ארבעה עמודי שיש לבנים עם בסיס מונחים בצד הדרך, אחרי הכיבוש העמודים האלה נעלמו. היהודים לקחו אותם. בכל בית היתה באר, אספנו בה את מי הגשם, אלה היו מים מלוכלכים שהתנקזו מהרחוב, לא שתינו

מהם אבל השתמשנו בהם לבית והשקינו את בעלי החיים.
אדמת הכפר הייתה מחולקת לחלקות בין הבעלים, שסימנו את החלקות עם עמודי ברזל. גם בין האדמות שלנו לבין אדמות היהודים הסימון היה באמצעות עמודי ברזל, ולא היו בעיות על הגבולות של האדמה עם היהודים. היה סימון רשמי של מחלקת המדידות, אולי בשנת 1944, וכל כפר יודע איפה נגמרות אדמותיו. רוב מה שזרענו היה חיטה. וגם תירס. לפעמים קצת עדשים ומעט מאוד ירקות. לא היו בכפר עצים, כי לא היה מספיק מים בתוך הכפר. רק בשנתיים שלוש האחרונות אני זוכר ששתלנו ירקות בבוסתן שהקמנו ליד המעיין הרחוק, אלעין אלבעידה.
רוב אדמת הכפר היתה אדמת בעל.
בכפר היו שלוש מכולות, של אבו ח׳ליל, של עאשור ושל חמיד. בכל בית היה טבון לאפיה, בו כל משפחה אפתה את הלחם שלה. לתאורה בלילות השתמשנו במנורת נפט. סידורים רשמיים היינו עושים בטבריה, בירת המחוז. רק המח׳תאר היה עוזר לתושבים ומבצע את הסידורים בשבילם, כמו רישום תינוקות שנולדו והוצאת תעודת לידה.
כשהייתי ילד, התפקיד שלי היה להביא מים מהמעיין, הייתי מגיע לאלעין אלבעידה על חמור וממלא מים בארבע קופסאות פח שהייתי מעמיס על האוכף. היה מעיין קרוב לכפר שמו אלעין אלסֶפלא, אבל זה מעיין שהיה מתייבש בקיץ. אלעין אלבעידה זרם כל השנה והוא היה רק לכפר סַבְּת. הצאן והבקר היו מגיעים לשם לשתות.
כל תושבי הכפר היו איכרים. רק בשנים האחרונות, כמה צעירים מהכפר התגייסו למשטרה הבריטית ועבדו בחיפה. האנשים לא התייחסו בצורה שלילית לעבודה במשטרה הבריטית. עם האנגלים לא היו הרבה בעיות. שוטרים היו מגיעים מטבריה לסיור רגיל לכפר פעם בחודש או חודשיים. היו מגיעים קודם לבית האירוח של מנהיג הכפר, אלטַיִּבּ אחי, ארבעה חמישה שוטרים ברכב אחד.
אלטַיִּבּ היה נוסע הרבה לטבריה, מבקר אצל מנהל המחוז לצורך עבודה וסידורים. אני הייתי רוכב אחריו על הסוס מהבית עד לתחנת האוטובוס על הכביש הראשי ליד סג׳רה. הוא היה עולה לאוטובוס ואני הייתי מחזיר את הסוס הביתה. לא היה בכפר אף מכונית, אפילו רדיו לא היה. לא שמענו חדשות. לפעמים, אם מישהו מהכפר היה נוסע לחיפה היה מביא איתו עיתון והיינו קוראים בעיתון על מה שקורה בעולם. אני זוכר את עיתון "פלסטין" ועיתון "אלדפאע" שיצא לאור ביאפא.

בדרך כלל לא היו יחסים עם היהודים. רק האדמות שלהם גבלו עם שלנו. לפעמים, אלטַיִּבּ היה שוכר מהם טרקטורים כדי לחרוש את האדמות שלנו, אבל לא היינו הולכים ליישובים שלהם. לפעמים יהודים מבית קשת הגיעו אלינו לכפר. אותם אני זוכר.
כשהיהודים כבשו את אלסג׳רה, אנחנו חששנו. אלסג׳רה מולנו. אנשים בכפר סַבְּת התחילו לארוז את דבריהם ולעזוב את הכפר, מתוך פחד. האנשים העמיסו את החפצים שלהם על כרכרות ועל סוסים וחמורים, לא היו מכוניות. אנשים עברו לנצרת, כפר כנא, טרעאן ועוד. לגבי המשפחה שלי, האח שלי אלטַיִּבּ שכר משאית מנצרת, העמסנו עליה את הדברים ועברנו לנצרת, כל המשפחה, אבא שלי היה כבר בין המתים.
התארחנו אצל חבר של אלטַיִּבּ, ממשפחת אסכנדר, שמו אדמון אסכנדר, נתן לנו

לגור בבית גדול שהיה קודם מפעל לייצור סיגריות, המבנה עדיין קיים עד היום, גרנו בו כחמישים אנשים, האחים שלי ומשפחותיהם והאחיות שלי וכל המשפחה. אנחנו יצאנו מכפר סַבְּת כחודש לפני שהיהודים כבשו אותו, בכפר נשארו מעט אנשים, אולי 15-20 אנשים. עם כיבוש הכפר, היהודים הרגו שני אנשים, זקן בן 72 שמו עבד אלקאדר, הוא נהרג בתוך הבית שלו, ההרוג השני הוא אחמד אלמדני, צעיר מהמשפחה שלי, ישן בגורן, הרגו אותו שם בעוד הוא ישן. ביום הכיבוש אני הייתי כבר בנצרת, רק מעט אנשים נשארו בכפר סַבְּת, אחותי אם פתחי ובעלה ומשפחתו נשארו שם. כחודשיים אחרי שהגענו לנצרת כבשו היהודים גם אותה. הבית שגרנו בו בנצרת היה ליד המעיין, היהודים תקפו מצד ספוריה, טנקים נכנסו לרחוב הראשי של נצרת, הם ירו באויר ועל האדמה, ואנחנו מסתכלים עליהם. לא הייתה התנגדות בנצרת. העיר נכנעה ונמסרה ליהודים.
בכפר סַבְּת לא היו קרבות בין היהודים לערבים. היה מקרה אחד שבו מטוס ישראלי חג מעל הכפר וכמה צעירים ירו לעברו, תושבי הכפר פחדו שהיהודים יחזרו לנקום. ליהודים היה יותר נשק והיו להם סוסים, בסג׳רה הייתה קבוצת שומרים, הייתה מופיעה על סוסים עם נשק, היה להם שם שכחתי אותו. באזור בין סג׳רה ובית קשת ומסחה [כפר תבור] היהודים שלטו, הם לא עשו כלום אבל הם היו השולטים על הכביש והיה להם נשק.
כששה שבעה חודשים לפני שעזבנו את הכפר התחלנו להרגיש שהיהודים כובשים את הארץ. תושבי כפר סַבְּת ראו את ההתקפות על אלסג׳רה הערבית ועל לוביא לכן ברחו מתוך פחד. הם בעצם עזבו את כפרם לפני שעזבו תושבי אלסג׳רה ולוביא עצמם, כי לשני הכפרים האלה היו חמושים שיגנו עליו, ולכפר הקטן שלנו לא היה כלום. אני זוכר שעזבנו בשנת 48 אחרי עונת הקציר, זרענו וקצרנו ולקחנו את החיטה איתנו לנצרת, עזבנו אולי במאי. כל שנה אחרי הקציר היו מגיעים לכפר סוחרים מנצרת ומטבריה והיו קונים את היבול שלנו.

אני יצאתי מהכפר בגיל 14 בערך. גרתי עם המשפחה בנצרת, אחר כך עברתי ללוד בשנת 1954 כדי לעבוד ואכן התחלתי לעבוד בפרדסים. בגלל זה ביקשתי לשנות כתובת. היה ממשל צבאי, וכדי לבוא מנצרת ללוד הייתי חייב אישור של המושל הצבאי. לכן ביקשתי לעבור לגור בלוד והגשתי בקשה לשינוי כתובת. זה לא היה פשוט. לקח זמן ומאמץ אבל בסוף קיבלתי.
כל המשפחה שלי עזבה את נצרת חוץ ממני, אמא שלי והאמא החורגת שלי. שתי זקנות. נשארו בבית אדמון אסכנדר ואני איתם. השאר עזבו לסוריה כחודש אחרי כיבוש נצרת. כל האחים שלי היו נשואים ובעלי משפחות חוץ ממני. הייתי הכי צעיר. אלטַיִּבּ שכר שבעה גמלים, העמיסו עליהם את תחולת הבית ועזבו. הסיבה הישירה לעזיבת המשפחה היה ביקור של מפקד ישראלי, שמו חיים, הוא זה שכבש את האזור, לבית בנצרת. הוא נפגש עם אלטַיִּבּ והציע לו לחתום על עסקת מכירה פיקטיבית לאדמה שלנו שליד אלעין אלספלא לטובת המפקד עצמו. מדובר בשטח פרטי של המשפחה שלנו בגודל שש מאות דונם. המפקד הזה רצה לקחת אותה. אלטַיִּבּ פחד מההצעה ולא רצה למכור. הוא ביקש ממנו שבוע שבועיים לחשוב ולהתייעץ. למחרת הוא החליט

לעזוב את הארץ כי לא רצה להסתבך עם המפקד הזה. הוא עזב ולקח את כל האחים והאחיות איתו. אני שלא היו לי אשה וילדים נשארתי עם שתי הזקנות של המשפחה. היום, האדמה הזאת נטועה בעצי זית ליהודים. האחים שלי היו שומעים לאלטַיִּבּ, הוא היה ראש המשפחה למרות שלא היה הבכור. אחי הבכור שמו עבד אלקאדר. התחתנתי בשנת 1958 וגרתי בלוד. אשתי גרה אז בכפר כנא אבל היא במקור מכפר אלסג׳רה. כי הדודים שלי מצד אמא הם מאלסג׳רה. גם אמא שלי מאלסג׳רה. אנחנו והסג׳ראוים קרובי משפחה. שם המשפחה שלי כאן נרשם עיסא, ויש אנשים שרשמו את שם המשפחה שלהם מע׳ארבּה. אלה שעברו לסוריה קראו למשפחה בשם סבא שלי סעדי. תושבי הכפר התפזרו. כאן בארץ נשארו מעט מאוד אנשים, גם הם מפוזרים. יש משפחה בנצרת, אני בלוד, משפחה או שתיים בכפר כנא, שפא עמרו [שפרעם] ואולי באלרינה.

توقيع وثيقة استسلام مدينة الناصرة في 16.7.1948. رئيس البلدية يوسف الفاهوم يوقع وبجانبه حييم لسكوب، الذي أصبح لاحقاً رئيس الأركان الخامس للجيش الإسرائيلي. (صورة من الأرشيف الصهيوني)

חתימת מסמך הכניעה של העיר נצרת ב 16.7.1948 - ראש העיר דאז יוסף אלפאהום חותם על המסמך ולידו חיים לסקוב, לימים הרמטכ»ל החמישי של הצבא הישראלי. (תמונה מהארכיון הציוני)

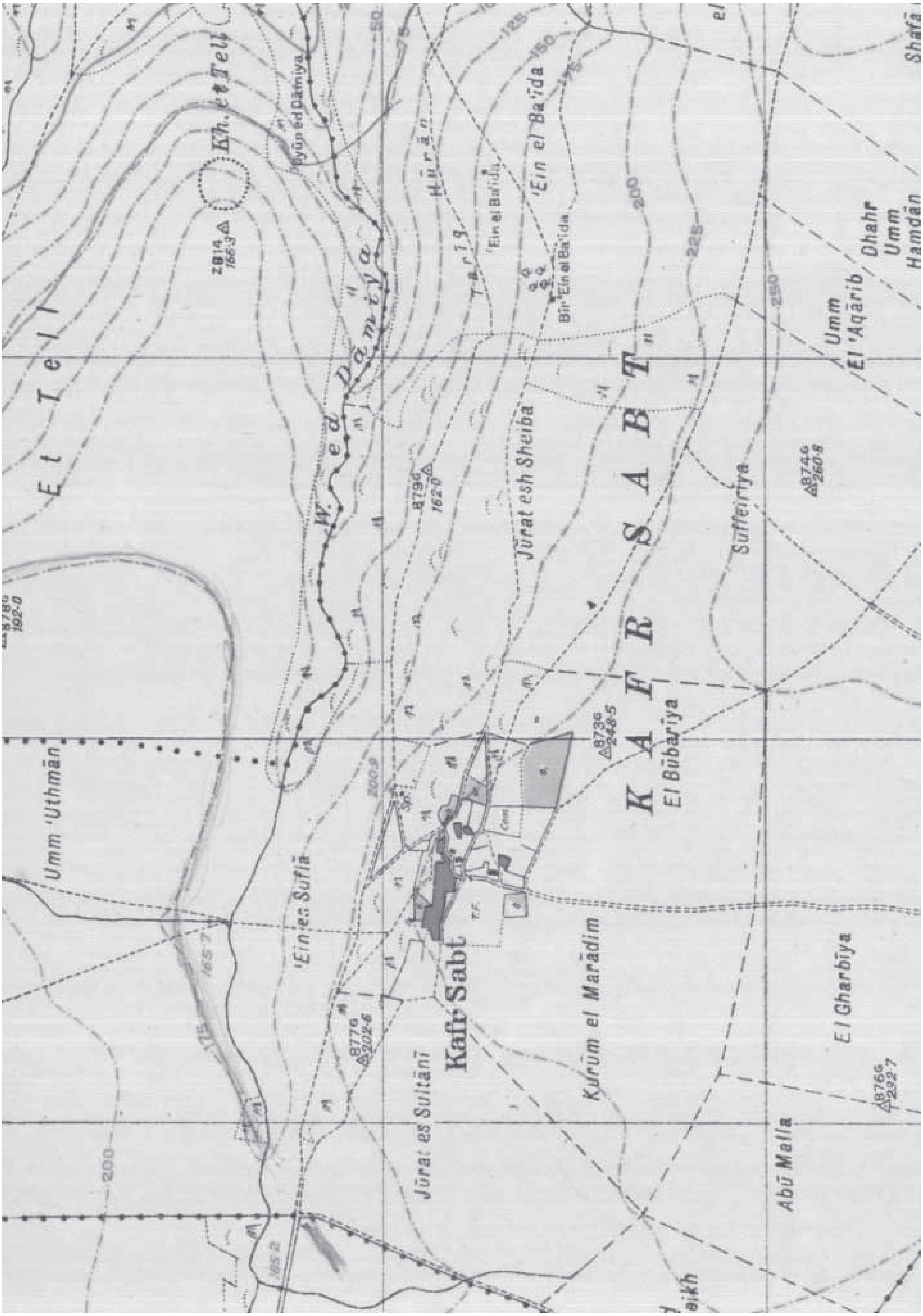

Kafr Sabt's area before 1948 אזור כפר סבת לפני 1948 **منطقة كفر سبت قبل 1948**

لوحة زيتية للأمير عبد القادر الجزائري في قصر فرساي بفرنسا
Painting of Abd al-Qādir by Ange Tissier, 1852
עבד אלקאדר אלג׳זַאאִרי

عبد القادر الجزائري

زعيم سياسي وديني وأديب وشاعر، ولد في مدينة معسكر شمال غرب الجزائر عام 1808، وتوفي في دمشق عام 1883. اشتهر بسبب قيادته حركة مناهضة للاحتلال الفرنسي للجزائر عام 1830. تمكن الجيش الفرنسي من الانتصار على حركة عبد القادر الجزائري عام 1847 وتم سجنه حتى 1852، حيث توجه بعد إطلاق سراحه إلى اسطنبول وبورصة في تركيا ومنها إلى دمشق ليستقر فيها منذ 1856 وحتى يوم وفاته 1883. وقد سكن في دمشق القديمة بحي العمارة، بمنزل منحته له السلطات العثمانية سمي "حارة النقيب"، ويسكن هناك آل الجزائري حتى اليوم. وكان للأمير عبد القادر أيضاً قصر في غربي دمشق تم تحويله مؤخراً إلى بيت ثقافي مفتوح للجمهور ضمن نشاطات "دمشق عاصمة الثقافة العربية لعام 2008". وفي الجزائر أقيمت عدة معالم لتخليد اسمه وتراثه. بعد استقلال الجزائر عام 1965 تم نقل رفاته من قبره في الصالحية بدمشق إلى المقبرة العليا للزعماء بمدينة الجزائر. له عدة مؤلفات في الدين والسياسة، وقام القنصل الفرنسي في دمشق آنذاك بترجمة أحد كتبه إلى الفرنسية عام 1858.

Abd al-Qadir al-Jazairi

A political and religious leader, author and poet, born in the city of Muaskar in northwest Algeria in 1808 and died in Damascus in 1883. Led the Algerian rebellion against French rule in 1830.

The French army defeated Abd al-Qadir's movement and imprisoned him in 1847. He was released in 1852. He went to Istanbul and to Bursa, in Turkey, then to Damascus in 1856, to the al-'Amara neighborhood in the old city of Damascus, in a house he received from the Ottoman authorities. The al-Jazairi family still lives there today. Abd al-Qadir also had a palace in west Damascus which was restored in 2008 and became a public cultural center as part of the "Damascus – Arab Cultural Capital'' project. Sites and institutions commemorating the heritage of abd al-Qadir, the "Amir,'' were also established in Algeria. Following Algeria's independence in 1956, his remains were transferred from his tomb in Damascus to the cemetery in Algeria reserved for national leaders. Abd al-Qadir al-Jazairi published a number of religious and political writings. One of his books was translated into French in 1858 by the French consul in Damascus.

עבד אלקאדר אלג׳זַאִרי

מנהיג פוליטי ודתי, סופר ומשורר, נולד בעיר מעסכּר בצפון מערב אלג׳יריה ב-1808 ומת בדמשק ב-1883. הנהיג את תנועת המרד האלג׳יראית נגד הכיבוש הצרפתי ב-1830.

הצבא הצרפתי הכניע את עבד אלקאדר ותנועתו ולקח אותו בשבי ב-1847 ושיחררו ב-1852. הוא עבר לאסטנבול ולבורסה בטורקיה, אח״כ עבר ב-1856 לגור בדמשק, שם הוא נשאר עד יום מותו ב-1883. הוא התגורר בשכונת אלעמארה בדמשק העתיקה בבית שהעניקו לו השלטונות העת׳מאנים. עד היום גרה בשכונה משפחת אלג׳זאארי. לעבד אלקאדר היה גם ארמון במערב דמשק, ששופץ ב-2008 והפך לבית תרבות פתוח לקהל במסגרת פעילויות ״דמשק בירת התרבות הערבית״. גם באלג׳יריה נבנו אתרים ומוסדות להנצחת שמו ומורשתו של ״האמיר״ עבד אלקאדר. לאחר עצמאותה של אלג׳יריה ב-1965 הועברו עצמותיו מקברו בדמשק אל בית הקברות העליון באלג׳יריה שמיועד למנהיגי האומה.

עבד אלקאדר אלג׳זאארי חיבר מספר ספרי דת ופוליטיקה. אחד מספריו תורגם לצרפתית ע״י הקונסול הצרפתי בדמשק בשנת 1858.

جاكوتان– هو بيير جاكوتان، Pierre Jacotin (1765 – 1829): مهندس وراسم خرائط فرنسي، كان ضابطاً في جيش نابليون خلال حملته على مصر والشام. أمره نابليون عام 1799، مع طاقم مهندسن، بإعداد خريطة مفصلة للبلاد التي يحتلها جيشه، فجهز 47 خريطة لمنطقة ليبيا ومصر وسيناء وفلسطين. تعتبر خريطة جاكوتان أول خريطة مفصلة لفلسطين رسمت على أساس علمي يستند على أجهزة قياس كانت مستعملة في القرن التاسع عشر. في هذه الخريطة، قياس 1:100000، تمّ تحديد المرتفعات وأسماء الأماكن بالفرنسية والعربية. استمر العمل على هذه الخرائط المعروفة اليوم باسم "أطلس جاكوتان" عدة سنوات حتى بعد انسحاب نابليون من مصر وفلسطين. وتم نشرها عام 1826 وتعتبر مصدراً هاما لمعرفة البلاد.

ג׳קוטאן ־ הוא פייר ז׳אקוטן- Pierre Jacotin, 1765 - 1829 ,שַרטט מפות צרפתי קולונל בצבא הצרפתי של נפוליון. בשנת 1799, על פי פקודת נפוליאון שרטט ז׳אקוטן, עם צוות מהנדסים, אוסף של 47 מפות של לוב, מצאים, סיני, ופלסטין . שש מתוך מפות אלו (מספרים 43 עד 47 ומפת אינדקס) מתארות חלקים של פלסטין, בעיקר את אותם האזורים בהם עבר צבאו של נפוליאון. מפות אלו הן המפות הטופוגרפיות הראשונות של הארץ ששורטטו בהתבסס על מדידות במכשירי מדידה שהיו בשימוש במאה התשע עשרה. במפות אלו, בקנה מידה 1:100,000, מצוינים סימנים טופוגרפיים וסימני תכסית. גם תיאור התבליט במפות אלו הוא חדיש: הבלטת יחסי הגובה בעזרת קווקוו מחושב, וכן ניתנים שמות המקומות בצרפתית ובערבית.
העבודה על המפות נמשכה מספר שנים, אף לאחר שהצרפתים עזבו את מצרים ואת פלסטין. המפות, הידועות בשם «האטלס של ז׳אקוטן», יצאו לאור בשנת 1826 והן מהוות מקור מידע חשוב בידיעת הארץ.

Pierre Jacotin, 1764-1829, a French mapmaker and colonel in Napoleon's army. In 1799, on Napoleon's orders, Jacotin and a staff of engineers prepared 47 maps of Libya, Egypt, Sinai and Palestine. Six of those maps (nos. 37 - 43, and an index map) describe portions of Palestine, in particular the areas through which Napoleon's army passed. These are the first topographical maps of the country prepared using 19th century surveying instruments. These maps, at a scale of 1:100,00, show both permanent and temporary topographical features. The permanent features are shown in an innovative manner, such as dotted contour lines to indicate elevation, and place names in French and Arabic. The preparation of the maps took a number of years, and continued even after the French withdrew from Egypt and Palestine. The maps, known as the "Jacotin Atlas,'' were published in 1826 and are an important source of information about the country.

Jacotin's map 1799 **מפת ג׳יקוטאן 1799** **خريطة جاكوتان 1799**

themselves, some of the "Amirs'', descendants of 'Abd al-Qadir, were able to take over large portions of it and became joint owners. The Amirs took advantage of the migrants' dependence on them at the beginning of the period of settlement and were able to dispossess them of some of their lands. This was especially true of villages in the Tiberias sub-district. During the Mandate, as the Zionist movement continued seeking land and prices rose, the Amirs sold their portion in the lands, thereby causing great harm to the migrants. Abassi writes that they even caused one village, Sha'ara, to be uprooted as early as 1927.

In this manner, Jews purchased 5110 of the 9850 dunums in Kafr Sabt that had been owned by the inhabitants.

أجزاء من بيت عائلة مناد وامنة والطيب السعدي مبعثرة حول موقع البيت
חלקים מביתם של מנאד, אמנה ואלטיב אלסעדי, פזורים בשטח הבית
The destroyed house of al-Sa'di family in kafr Sabt- February 2011

involved in attacks on Jews.’’ Most of Kafr Sabt’s refugees went to Syria, but a few families remained within Israel’s borders. Today they live in Nazareth, Kafr Kana, al-Reina, Tur’an and Lod.

The Jewish localities near Kafr Sabt – Ilaniya, Sharona, Yavne’el and Sde Ilan – took over the village’s lands and use them for agriculture and grazing.

Benny Morris, the Israeli historian, refers to a dispute over the village’s lands between the Ilaniyya (Sejera) and Sharona. He writes that Ilaniya had been under siege during the initial months of the war and some of its buildings were damaged. As compensation, it was allocated 350 dunums of land belonging to Kafr Sabt “who destroyed us,’’ but “on their own initiative, residents of Sharona plowed and sowed that land. Sharona, unfortunately, was very jealous, and took by force land that had been given to us’’ – according to a letter quoted by Morris sent by Shmuel Zimmerman of the Sejera colony council to the Ministry of Agriculture in December, 1948. The Israeli Ministry of Agriculture intervened, ordering the Sharon farmers to vacate the land. In 1949 Sde Ilan, was established west of Kafr Sabt, but not on its lands.

The Israeli authorities completely demolished all the village buildings of Kafr Sabt, including the mosque. Today the piles of stones are scattered about. The village center and its cemetery are surrounded by barbed wire and used to graze cattle.

Most of the Arab inhabitants of Kafr Sabt who were forced to leave in 1948 belonged to two large families: Sidi ‘Issa and Sidi Umar or al-’Umirat, as they were called later. Both these families came originally from Algeria, so the villagers – and another similar community in the Galilee – are know as “Maghrebans.’’ They reached Palestine and Syria in the mid-nineteenth century with their leader, ‘Abd al-Qadir al-Jazairi, the head of the Algerian rebels against French rule. After his surrender in 1847, he was allowed in 1852 to leave Algeria and chose to live in Damascus. Tribes who followed him settled in Palestine and Syria. Dr. Mustafa Abbasi, in his article, “The Algerian community in the Galilee from the end of Ottoman rule until 1948,’’ writes the Ottoman state allotted land in Kafr Sabt to the new residents and, in order to assist them, exempted them from taxes for eight years and from military service for twenty years. The article notes that in 1875, Kafr Sabt was located on the hill and had 300 inhabitants and a mosque.

The Algerians established ten villages in Palestine: four in the Tiberias sub-district – Kafr Sabt, Ma’thar, Ulam and Sha’ara; five in the Safed sub-district – Dayshum, Marous, ‘Amuqa, al-Husayniyya and Tulayl; Husha in the Haifa sub-district. Other Algerians lived in Safed, Tiberias and Samakh.

Abbasi believes that, despite the fact that the land was given to the migrants

in 71 crowded structures of stone, mud and cement. In 1944-45 the village had 480 inhabitants; it had 9,850 dunums of land, more than half of which had been bought by Jews. Most of the Arab-owned lands had been sown that year with legumes, except for seven dunums of irrigated orchards.

A report on archaeological excavations carried out in Kafr Sabt in August, 2001, appears on the web site of the Israeli Antiquities Authority. According to the report, the village was built on ancient ruins identified as belonging to Kfar Shabtay or Kfar Shubti, referred to in the Talmud. Pottery fragments were found, from two main periods: the early bronze age and the Mamluk-Ottoman era. A few pottery fragments were also found from the middle bronze age, the Roman and the Byzantine periods. Nine coins were found: one each from the 4th century CE (Roman), the 8th century (Abbasid), the 8th/9th century (Abbasid), from 1360-1363 CE (Mamluk), from 1496-1498 CE (Mamluk), three from the 14th/15th centuries (Mamluk), and one from the 16th/17th century (Ottoman).

The village was laid out from east to west as a long, narrow rectangle. Its inhabitants made a living from cultivating grains and raising farm animals. The buildings were built of basalt and mud. At least one building, whose ruins are still visible, was built of reinforced concrete. It belonged to at-Tayyib as-Sa'di, the leader of the village. The first floor was open to welcome guests, and the second floor was the dwelling. A mosque with arches was built of basalt and dressed light-colored stones. There was no school in the village; the children attended school in nearby Kafr Kama. There were two springs next to the village, al-'Ein al-Sufla [the lower spring], which was nearby on the northeast, and al-'Ein al-Ba'ida [the distant spring] to the east. The village had 557 inhabitants in 1948, including the Bedouin tribe of al-Mashariqa.

Capture of the village

Israeli sources report that the villagers abandoned Kafr Sabt on 22 April 1948, after the capture of Tiberias. But refugees from the village told us (cf. the testimonies below) that most of the inhabitants left during April and May, but a few remained until it was captured in the summer of 1948. It was during the Ramadan fast, which in 1948 fell during July, Jewish forces entered the village before dawn and captured it. They killed two villagers and the others fled, most toward Lubya. According to the book, Biladuna Filistin, the village was captured on 11 July 1948.

There was no fighting when Kafr Sabt was captured, nor earlier. A report by the Haganah "Intelligence Service'' explains that "this village is located among Jewish colonies and adjacent to them; and they have no reports that it was

Kafr Sabt

The village – which its Arab inhabitants call Kufr Sabet – was located in the eastern lower Galilee, 11 kilometers southwest of Tiberias, until Israeli forces captured it in 1948 and later demolished all its buildings.

The village stood on a moderate slope with a view to the north over Wadi al-fajjas (Adami in Hebrew), part of a plain that descended gently in the remaining three directions. Before the Nakba it was connected by dirt roads to the neighboring villages: Lubya to the north, al-Shajara to the west and Kafr Kama – the nearest, and still existing today – to the south.

This seems to have been the site of the Canaanite village of Shibtan, which during the Roman period was known as Shabtay. Kafr Sabt is first mentioned by the Arab geographer al-Maqdisi (d. 990 CE) as an inhabited village with a mosque next to the main road. The Arab geographer Yaqut al-Hamawi (d. 1225 CE) also referred to Kafr Sabt, which was "near Tiberias,'' in his "Mu'jam al-Budlaan'' (Catalogue of Localities). The Crusaders (1099-1260 CE) called it Kafrasset. Ibn Qudama al-Maqdasi (1147-1223 CE), the Arab writer, who had been a soldier in Salah al-Din's army and participated in the liberation of Palestine from the Crusaders, noted in his war diary that Salah al-Din reached Kafr Sabt on Tuesday, 30 June 1187 CE, and departed on July 2. In 1596, during the Ottoman period, the village had 160 inhabitants who paid taxes on their wheat, oat and cotton harvest, as well as on goats and beehives. Jacotin's French map from 1799 shows the village as Kafr as-Sit.

The village had about 300 inhabitants at the end of the 19th century. They lived in houses of stone and mud, surrounded by level agricultural land. 'Arab al-Mashariqa, a Bedouin tribe, also lived on the village lands, in tents. The ruins of Umm al-'Alaq were nearby, and were part of the village. In 1930 there were a total of 340 inhabitants in Kafr Sabt, Umm al-Alaq and 'Arab al-Mashariqa, living

ذاكــرات كفــر سبــت
זוכרות את כַּפר סַבְּת
Remembering kafr Sabt